

**TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ MARKAZI**

**ADABIYOTSHUNOSLIK METODLARIGA
XOS TAMOYILLAR**

moduli uchun

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

**Malaka oshirish kursi yo'nalishi: O'zbek tili filologiyasi:
o'zbek adabiyotshunosligi**

**ALISHER
NAVOIY**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

Toshkent — 2023

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2020-yil 7-dekabrdagi 648-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi:

B.Karimov – filologiya fanlari
doktori

Taqrizchi:

D.Lutfullaeva – filologiya fanlari
doktori, professor

S. Normamatov – filologiya fanlari
doktori. ToshDO‘TAU

E. Ushenmez – filologiya fanlari
doktori, Turkiya Istanbul universiteti
professori

**Ushbu o‘quv-uslubiy majmua Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining
2022-yil 29-dekabrdagi 5-sonli qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.**

MUNDARIJA

T/r	BO'LIMLAR	SAHIFA
I.	ISHCHI O'QUV DASTUR	4
II.	MODULNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA'LIM METODLARI	13
III.	NAZARIY MASHG'ULOT MAZMUNI	26
IV.	AMALIY MASHG'ULOT MAZMUNI	49
V.	KEYSLAR BANKI	88
VI.	GLOSSARIY	90
VII.	ADABIYOTLAR RO'YXATI	106
VIII.	TAQRIZ	111

I. ISHCHI O‘QUV DASTUR

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli, 2019-yil 27-avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli, 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli, 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-sonli farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli, 2020-yil 29-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi atamalar komissiyasining faoliyatini tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 40-sonli qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek, amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta’lim sohasi bo‘yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari va o‘quv rejaları asosida shakllantirilgan bo‘lib, uning mazmuni kredit modul tizimi va o‘quv jarayonini tashkil etish, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish, maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan ingliz tili, mutaxassislik fanlar negizida ilmiy va amaliy tadqiqotlar, o‘quv jarayonini tashkil

etishning zamonaviy uslublari bo'yicha so'nggi yutuqlar, pedagogning kreativ kompetentligini rivojlantirish, ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, "blended learning", "flipped classroom" texnologiyalarini amaliyotga keng qo'llash bo'yicha tegishli bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo'nalishining o'ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda dasturda tinglovchilarning mutaxassislik fanlar doirasidagi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

"Adabiyotshunoslik metoslariga xos tamoyillar" moduli Oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari malakasini oshirish tizimi oldiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar asosida tuzilgan bo'lib, u jahon filologik ta'lim tizimida, jumladan, adabiyot o'qitish va adabiy materialni singdirishga qaratilgan.

Jahon adabiy ta'limida badiiy asarni o'qish, tushunish va tahlil qilishning usullari ham zamonaviylashgan. Internet, elektron kitoblar orqali badiiy adabiyot o'qilayotgan ekan, uni tahlil qilishning yangi metodlari va zamonaviy usullari ham taqozo qilinadi.

Ushbu modul Oliy o'quv yurtlari professor-o'qituvchilariga adabiyot o'quv fanlarini o'qitishda jahon adabiy ta'limidagi yetakchi tendensiyalar bilan tanishtirishga harakat qiladi.

Modulning maqsad va vazifalari

"Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillari" modulining maqsadi: pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi tinglovchilarini jahon adabiyotshunosligida mavjud bo'lgan talqin metodlari, badiiy asarga yondashuvning yangicha usullari bo'yicha bilimlarini kengaytirish, shuningdek, ushbu fan doirasida ularda ko'nikma va malakalarini hosil qilishdan iborat.

- dunyo adabiyotshunosligida mavjud metodlar tasnifi va tavsifini amalga oshirish;
- adabiyotshunoslik metodlari ko‘lami bo‘yicha ma‘lumotlar berish;
- jahon adabiyotshunosligida mavjud metodlarining o‘zbek adabiyotshunosligiga kirib kelish jarayonini o‘rganiish;
- ijodkor shaxsiga qaratilgan metodlar masalasini muhokama qilish;
- adabiy kontekstga yondashishda foydalaniladigan metodlar mazmun-mohiyatini oydinlashtirish;
- badiiy asarning shakliy qirralarini o‘rganadigan metodlarga xos tamoyillarni tushuntirish.

Modul yuzasidan tinglovchilar bilim, ko‘nikma, malaka va kompetentligi darajasiga qo‘yiladigan talablar

“Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar” modulini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida tinglovchi quyidagi **bilimlarga** ega bo‘ladi:

- ilm-fan oldiga qo‘yilgan zamoniy fanlarning tabiati, metodlari, fan taraqqiyotining asosiy bosqichlari va funksiyalarini bilishi;
- adabiyotshunoslik muammolari, badiiy asarga yondashuv usullariga doir barcha tushunchalarni bilishi;
- badiiy asarni tushunish va tushuntirishning o‘zaro aloqadorligi va farqi, ularni tahlil qilishda ilmiy-nazariy tafakkur rolini bilishi;
- insonning ma‘naviy-axloqiy qiyofasi va estetik didini shakllantirishda o‘qituvchining shaxs sifatidagi qiyofasining ahamiyatini bilishi;
- Tinglovchi quyidagi **malakalarga** ega bo‘ladi:
- zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligiga xos xususiyatlarni tahlil qila olish;
- adabiyotshunoslik sohasiga doir metodlarni puxta egallashi, faoliyatida yangi pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish;

- ilmiy tadqiqotning asosiy metodlarini, ilmiy tadqiqotning namoyon bo‘lish shakllarini bilishi;
- adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar kursini nazariy va amaliy sohalarida erishilgan asosiy yutuqlar, muammolar va ularning rivojlanish istiqbollari haqida tasavvurga ega bo‘lishi.

Tinglovchi quyidagi *ko‘nikmalarga* ega bo‘ladi:

- adabiyotshunoslikka xos tamoyillarni adabiy manbalar mohiyatiga mos ravishda qo‘llash;
- tinglovchi kasbiy faoliyat sohalarida adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar asosida badiiy asarni tugal analiz qilishi;
- tinglovchi adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillarni adabiy manbalar mohiyatiga mos ravishda qo‘llash, manbaga baho berish, tahlil etish va umumlashma xulosalar chiqarish.

Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

“Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar” moduli ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llanilishi nazarda tutilgan:

- ma’ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan;
- o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so‘rovlar, test so‘rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o‘tkazish, va boshqa interaktiv ta’lim usullarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar” moduli mazmuni o‘quv rejadagi “O‘zbek jadid adabiyoti dunyo adabiyotshunosligi kontekstida” o‘quv moduli bilan uzviy bog‘langan holda pedagoglarning adabiyotshunoslikning nazariy-metodologik asoslariga doir kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini orttirishga xizmat qiladi.

Modulning Oliy ta’limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar ta’lim va tarbiya jarayonlarini adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillarni o‘rganish, ularni tahlil etish, amalda qo‘llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo‘ladilar.

Modul bo‘yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Auditoriya o‘quv yuklamasi		
		Jami	Jumladan:	
			Nazaiy	Amaliy
1.	Dunyo adabiyotshunosligida mavjud metodlar tasnifi va tavsifi.	2	2	
2.	Adabiyotshunoslik metodlarining ko‘lami.	2	2	
3.	Ijodkor shaxsiga qaratilgan metodlar masalasi.	2	2	
4.	Adabiy kontekstga yondashishda foydalaniladigan metodlar mazmun-mohiyati.	2		2

5.	Badiiy asarning shakliy qirralarini o'rganadigan metodlarga xos tamoyillar va ularning asoschilari.	2		2
6.	O'zbek adabiyotshunosligida ommalashgan adabiyotshunoslik metodlari tahlili.	4		4
JAMI		14	6	8

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu. Dunyo adabiyotshunosligida mavjud metodlar tasnifi va tavsifi. “Metod” tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari. Adabiyotshunoslikda metodlar turlicha tasnif qilinadi:

Shulardan biri quyidagicha ko‘rinishga ega:

- 1.Sotsiologik yondashuv;
- 2.Gneseologik yondashuv;
- 3.Tarixiy-madaniy yondashuv;
- 4.Qiyosiy-tarixiy yondashuv;
- 5.Biografik yondashuv;
- 6.Ijodiy-genetik yondashuv;
- 7.Ontologik yondashuv.

2-mavzu. Adabiyotshunoslik metodlarining ko‘lami. Dunyo ilm-fanida mavjud metodlarining o‘zbek adabiyotshunosligiga kirib kelishi va qo‘llanilishi. Adabiyotshunoslikda talqin yo‘llarining ko‘pligi, har bir metodning o‘ziga xos xususiyatlari. Bundan tashqari yuqoridagi metodlar guruhlashtirilgan holda ham muayyan tasnifga ega, albatta. Adabiy kontekstga yondashishda foydalaniladigan metodlar mazmun-mohiyati. O‘zbek adabiyotshunosligida ommalashgan adabiyotshunoslik metodlari tahlili. Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida yangicha metodlardan foydalanish tajribalari. Adabiyotshunoslik metodlari orasida badiiy asarning shaklini o‘rganishga qaratilgan maxsus metolarning

mavjudligi; formal metodning o'ziga xos tarixi, adabiy-nazariy tamoyillari, asoschi-vakillari, davomchi-namoyandalari mavjud ekani;

3-mavzu. Ijodkor shaxsiga qaratilgan metodlar masalasi. Ijodkor shaxsiga qaratilgan metodlar masalasi. Dunyo adabiyotshunosligida ijodkor shaxsiga qaratilgan metodlarning talqin imkoniyatlari. Ijodkor hayotidagi ma'lum bir voqea-hodisalar uning yozgan asarlarida qaysidir tarzda o'z aksini topishi. Biografik metod va o'zbek adabiyotshunosligi. Psixologik metodning o'ziga xos xususiyati eng avvalo, psixologiya fani bilan bog'liq ekanligi. Bu metoddan faqat badiiy asar qahramonlari ruhiyati, psixologiyasi, balki muallif ruhiyatini ham qiyosiy o'rganish joizligi.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

Amaliy mashg'ulotlar zamonaviy didaktik ta'minot va laboratoriya jihozlariga ega bo'lgan auditoriyalarda hamda internet tarmog'iga ulangan kompyuter sinflarida, tayanch oliy ta'lim muassasalarining kafedralarida tashkil etiladi.

1-mavzu. Adabiy kontekstga yondashishda foydalaniladigan metodlar mazmun-mohiyati. Badiiy asar matnini sotsiologik metod asosida tahlil etishning ilmiy-nazariy tamoyillarini aniqlash. Adabiyotshunoslikda vulgar sotsiologizm hodisasi tarixini o'rganib chiqish. Qiyosiy va qiyosiy-tarixiy metodga doir manbalar muhokamasi. O'zbek adabiyotshunosligida badiiy asarni qiyosiy-tipologik asosda talqin etilgan adabiy-ilmiy manbalar tahlili. Adabiyotshunoslikda intertekstuallik: badiiy va ilmiy asarlar talqini.

2-mavzu. Badiiy asarning shakliy qirralarini o'rganadigan metodlarga xos tamoyillar va ularning asoschilari. Badiiy asarning shakliy qirralarini o'rganadigan metodlarga xos tamoyillar. Adabiyotshunoslikdagi badiiy asar shakliga qaratilgan metodlar shakliy-kompozitsion unsurlar. Formaliz va vulgar sotsiologizm qiyosi. Struktural-analiz metodining asoslari va namoyandalari; struktural-analiz metodining imkoniyatlari.

3-mavzu. O‘zbek adabiyotshunosligida ommalashgan adabiyotshunoslik metodlari tahlili. Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida yangicha metodlardan foydalanish tajribalari. O‘zbek adabiyotshunosligida turli adabiyotshunoslik metodlari mavjudligini aniqlash mashg‘uloti. Badiiy asarga ijtimoiy yondashuv usuli ommalashgani sabablarini muhokama qilish. O‘zbek adabiyotshunosligiga mustaqillik yillarida kirib kelgan metodlarni o‘rganish tajribasi. Yangicha ilmiy-tadqiqot metodlarga asos bo‘ladigan mavjud adabiy hodisalar bahsi.

O‘QITISH SHAKLLARI

Ushbu modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi:

- masofadan o‘qitish;
- ma’ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar (ta’lim texnologiyalarini anglab olish, nazariy bilimlarni amaliyotga qo‘llash);
- suhbatlar orqali tinglovchida muayyan muammoga munosabat bildirish qobiliyatini shakllantirish, unda adabiy ta’limga doir masalani eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish xususiyatini qaror topdirish;
- tinglovchilarni bahs-munozaralar paytida muammolar yechimi bo‘yicha dalil va asosli argumentlar taqdim qilishga, o‘z fikrini asoslashga o‘rgatish.
- yangicha yondashuv metodlari ustida izlanishlar olib borish;
- aniq bir badiiy asar talqiniga olingan nazariy bilimlarni tatbiq etish.

**II. MODULNI O‘QITISHDA
FOYDALANILADIGAN INTERFAOL
TA‘LIM METODLARI**

“SWOT-tahlil” metodi

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S (strength)	- kuchli tomonlari
W (weakness)	- zaif, kuchsiz tomonlari
O (opportunity)	- imkoniyatlari
T (threat)	- to‘siqlar

Namuna: Mumtoz matnlar bo‘yicha struktural tahlil imkoniyatlarini jadvalga tushiring.

S	Mumtoz matnlar bo‘yicha struktural tahlilning kuchli tomonlari.	Maksimal aniqlik bilan har tomonlama xolis xulosa chiqarishi.
W	Mumtoz matnlar bo‘yicha struktural tahlilning kuchsiz tomonlari.	Badiiy matndagi tuyg‘ular tahlilini to‘la amalga oshirib bo‘lmaydi.
O	Mumtoz matnlar bo‘yicha struktural tahlil (ichki) imkoniyatlari.	Shakl va mundarijaning har bir komponentlarini jiddiy mikrotahlildan o‘tkaziladi.
T	To‘siqlar (tashqi).	Struktural poetika bo‘yicha tinglovchilarning nazariy bilimlari yetishmasligi.

“Xulosalash” (Rezyume, Veer) metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘p tarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. “Xulosalash” metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va ko‘chma mashg‘ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener-o‘qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi;

har bir guruh o‘ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o‘z mulohazalarini yozma bayon qiladi;

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o‘z taqdimotlarini o‘tkazadilar. Shundan so‘ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi.

Badiiy tahlil tizimlari					
Germenevtik tahlil (talqin)		Struktural (tarkibiy) tahlil		Lisoniy tahlil	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi
Xulosa:					

“Keys-studi” metodi

“**Keys-stadi**” - inglizcha soʻz boʻlib, (“case” – aniq vaziyat, hodisa, “stadi” – oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921-yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot taʼminoti bilan tanishtirish.	<ul style="list-style-type: none"> – yakka tartibdagi audiovizual harakat; – keys bilan tanishish (matnli, audio yoki media shaklda); – axborotni umumlashtirish;

	<ul style="list-style-type: none"> – axborot tahlili; – muammolarni aniqlash.
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o‘quv topshirig‘ni belgilash.	<ul style="list-style-type: none"> – individual va guruhda ishlash; – muammolarni dolzarblik ierarxiyasini aniqlash; – asosiy muammoli vaziyatni belgilash.
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o‘quv topshirig‘ining yechimini izlash, hal etish yo‘llarini ishlab chiqish.	<ul style="list-style-type: none"> – individual va guruhda ishlash; – muqobil yechim yo‘llarini ishlab chiqish; – har bir yechimning imkoniyatlari va to‘siqlarni tahlil qilish; – muqobil yechimlarni tanlash.
4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	<ul style="list-style-type: none"> – yakka va guruhda ishlash; – muqobil variantlarni amalda qo‘llash imkoniyatlarini asoslash; – ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; – yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish.

Keys. Kichikroq badiiy (she’riy) matnni tahlil qilish uchun ko‘rsatkich ishlab chiqiladi, mazkur metodning ijobiy va salbiy tomonlari qiyoslanadi va xulosa chiqariladi.

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlari:

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).
- Mobil ilovani ishga tushirish uchun bajariladigan ishlar ketma-ketligini belgilang (juftliklardagi ish).

“FSMU” metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida, mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi;
- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhviy tartibda taqdimot qilinadi.

F	- fikringizni bayon eting
S	- fikringizni bayoniga sabab ko‘rsating
M	- ko‘rsatgan sababingizni isbotlab misol keltiring
U	- fikringizni umumlashtiring

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishiga asos bo‘ladi.

Namuna: Fikr: “Struktural tahlil asosida mavjud matnni mantiqan qismlarga ajratish va uni yig‘ish yotadi”.

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

“Assesment” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashxis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi: “Assesment” lardan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna: Har bir katakdagi to'g'ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

“Struktura” deganda nimani tushunasiz?

- A. Yunoncha soʻz boʻlib, tarkib maʼnosini anglatadi.
- B. Inglizcha soʻz boʻlib, tahlil maʼnosini anglatadi.
- C. Yunoncha soʻz boʻlib, talqin degan maʼnoni anglatadi.
- D. Lotincha soʻz boʻlib, badiiy asar matnini anglatadi

“Struktural tahlil” qanday tahlil turi?

- A. “Struktural tahlil” badiiy tahlil turi.
- B. “Struktural tahlil” ilmiy tahlil turi.
- C. “Struktural tahlil” tanqidiy tahlil turi.
- D. “Struktural tahlil” badiiy asarni tarkilash orqali tahlil qilishdir.

“Struktural metod”ning lugʻaviy maʼnosini bilasizmi?

- A. “Struktura – tarkib”, “metod - fan yoʻnalishi” kabi lugʻaviy maʼnoni anglatadi.
- B. “Struktura - tarkib”, “metod – ijod turi” kabi lugʻaviy maʼnoni anglatadi”
- C. “Struktura – tahlil”, “metod - fan yoʻnalishi” kabi lugʻaviy maʼnoni anglatadi.
- D. “Struktura - talqin”, “metod – ilmiy izlanish” kabi lugʻaviy maʼno beradi.

Badiiy matn ilmiy matndan qaysi jihatlari bilan farqlanadi?

- A. Badiiy matn obraz yaratish orqali shakllantiriladi, ilmiy matnda tushuncha va atamalar asosida fikr yuritiladi.
- B. Badiiy matn roman va hikoyalar matni, ilmiy matn esa dissertatsiyadir.
- C. Badiiy matn ijodiy tasavvur orqali yaratiladi, ilmiy matn ilmiy tafakkur asosiga quriladi.
- D. Badiiy matn vazn va qofiyaga asoslanadi, ilmimatnda vazn va qofiya boʻlmaydi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalar yoki qatnashchilarni mavzu boʻyicha tayanch tushunchalarni oʻzlashtirish darajasini aniqlash, oʻz bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashxis qilish maqsadida qoʻllaniladi. Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashgʻulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- oʻquvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli boʻlgan soʻzlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);

- o‘quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma’lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning to‘g‘ri va to‘liq izohini o‘qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan to‘g‘ri javoblar bilan o‘zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili”.

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma’noni anglatadi?	Qo‘shimcha ma’lumot
Badiiy matn	Nobadiiy matndan hissiy-impresiv va nutqning bo‘yoqdorligi va obrazli tafakkur bilan farq qiladi.	
Struktura	Tarkib. Badiiy matn tarkibi (qurilishi), uning qismlarga ajratib tahlil qilish.	
Badiiy timsol (obraz)	Aniq va shu bilan birga umumlashtirish xarakteriga ega bo‘lgan badiiy manzara yoki siymo yaratish.	
Adabiy tur	Matnni ifoda xususiyatiga ko‘ra farqlash.	
Adabiy janr	O‘z ifoda shakliga, vazn birliklariga va qofiyalanish tizimiga ega bo‘lgan mustaqil shakliy ifodalanish.	
Ritm, Ritmika	Bir maromda takrorlanib turuvchi nutqiy harakat va uni o‘rganuvchi soha.	
Uslub	Muallif ijodining yoki badiiy matnning bektakror o‘ziga xosligi.	

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo‘shimcha ma’lumot glossariyda keltirilgan.

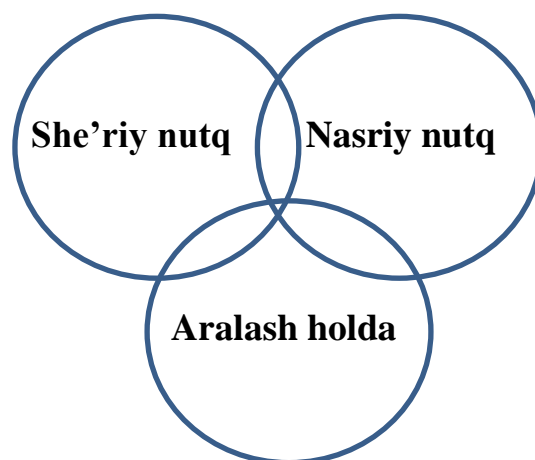
“Venn diagrammasi” metodi

Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o‘qitishni tashkil etish shakli bo‘lib, u ikkita o‘zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavvurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko‘rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladi va ularga ko‘rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o‘ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to‘rt kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik o‘z tahlili bilan guruh a‘zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko‘rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

Ifoda shakllari bo‘yicha (she‘riy va nasriy nutq).

“Blits-o‘yin” metodi

Metodning maqsadi: tinglovchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maksadida qo‘llash samarali natijalarni beradi.

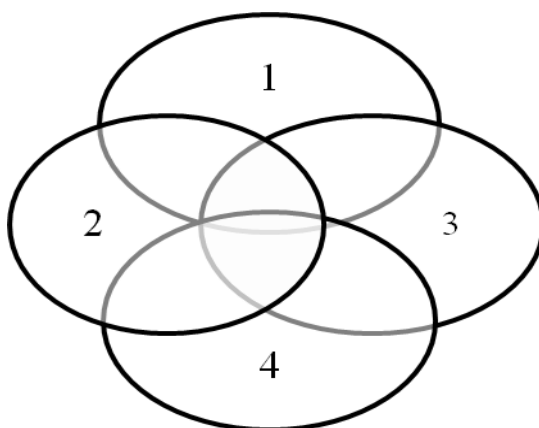
Metodni amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya’ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni sinchiklab o‘rganish talab etiladi. Shundan so‘ng, ishtirokchilarga to‘g‘ri javoblar tarqatmadagi “yakka baho” kolonkasiga belgilash kerakligi tushuntiriladi. Bu bosqichda vazifa yakka tartibda bajariladi.
2. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiradi va guruh a‘zolarini o‘z fikrlari bilan guruhdoshlarini tanishtirib, bahslashib, bir-biriga ta’sir o‘tkazib, o‘z fikrlariga ishonirish, kelishgan holda bir to‘xtamga kelib, javoblarini “guruh bahosi” bo‘limiga raqamlar bilan belgilab chiqishni topshiradi. Bu vazifa uchun 15 daqiqa vaqt beriladi.
3. Barcha kichik guruhlar o‘z ishlarini tugatgach, to‘g‘ri harakatlar ketma-ketligi trener-o‘qituvchi tomonidan o‘qib eshittiriladi, va o‘quvchilardan bu javoblarni “to‘g‘ri javob” bo‘limiga yozish so‘raladi.
4. “To‘g‘ri javob” bo‘limida berilgan raqamlardan “yakka baho” bo‘limida berilgan raqamlar taqqoslanib, farq bo‘lsa “0”, mos kelsa “1” ball qo‘yish so‘raladi. Shundan so‘ng “yakka xato” bo‘limidagi farqlar yuqoridan pastga qarab qo‘shib chiqilib, umumiy yig‘indi hisoblanadi.
5. Xuddi shu tartibda “to‘g‘ri javob” va “guruh bahosi” o‘rtasidagi farq chiqariladi va ballar “guruh xatosi” bo‘limiga yozib, yuqoridan pastga qarab qo‘shiladi va umumiy yig‘indi keltirib chiqariladi.
6. Trener-o‘qituvchi yakka va guruh xatolarini to‘plangan umumiy yig‘indi bo‘yicha alohida-alohida sharhlab beradi.

7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo'yicha o'zlashtirish darajalari aniqlanadi.

Struktural tahlil ketma-ketligini aniqlash. O'zingizni tekshirib ko'ring!

Harakatlar mazmuni	Yakka baho	Yakka xato	To'g'ri javob	Guruh bahosi	Guruh xatosi
Matnning tashqi strukturasi					
Matnning ichki qurilishi					
Matni o'z yozuvida o'qish tajribasi					
Matni o'z tilida o'qib tushunish (lug'at va izoh)					
Matn qismlarining dastlabki talqini					
Qismlarga ajratilib tahlil qilingan matnning mantiqiy butunligi					

Grafik organayzer talabalar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilim, ma'lumot yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Undan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yich yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

Uni qo‘llash bosqichlari quyidagilardan iborat:

- 1 • Talabalar ikki guruhga bo‘linadi
- 2 • Yozuv taxtasiga topshiriqni bajarish mohiyatini aks ettiruvchi sxema chiziladi
- 3 • Har bir guruhga o‘zlashtirilayotgan mavzu (bo‘lim, bob) yuzasidan alohida topshiriq beriladi
- 4 • Topshiriqlar bajarilgach, guruh a'zolari orasidan liderlar tanlanadi
- 5 • Liderlar guruh a'zolari tomonidan bildirilgan fikrlarni umumlashtirib, yozuv taxtasida aks etgan diagrammani to‘ldiradi

III. NAZARIY MASHG‘ULOT MAZMUNI

1-MAVZU: DUNYO ADABIYOTSHUNOSLIGIDA MAVJUD METODLAR TASNIFI VA TAVSIFI

REJA:

1. *Adabiyotshunoslik metodologiyasi va adabiyot nazariyasi*
2. *Metod va metodologiya bahslari xususida*
3. *Adabiyotshunoslikdagi metodlar xilma xilligi*
4. *Badiiy asarni turli aspektlarda o‘rganish yo‘llari*
5. *Metodlar tasnifi*

Tayanch so‘z va iboralar: “Metod” tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari, adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi, xronologiya, dunyoqarash, estetika, tarixiy-madaniy, qiyosiy-tarixiy, genetik, immanent.

Adabiyotshunoslik metodologiyasi va adabiyot nazariyasi. Adabiyotshunoslikda metodlar turlicha tasnif qilinadi. Shulardan biri quyidagicha ko‘rinishga ega:

1. Sotsiologik yondashuv;
2. Gneseologik yondashuv;
3. Tarixiy-madaniy yondashuv;
4. Qiyosiy-tarixiy yondashuv;
5. Biografik yondashuv;
6. Ijodiy-genetik yondashuv;
7. Ontologik yondashuv.

Adabiyotshunoslikda talqin yo‘llarining ko‘pligi, har bir metodning o‘ziga xos xususiyatlari. Bundan tashqari yuqoridagi metodlar guruhlashtirilgan holda ham muayyan tasnifga ega, albatta.

Adabiyotshunoslikda badiiy asarlarni talqin qiladigan metodlarni tasniflash muhim sanaladi. Badiiy asarni tahlili va talqini uchun adabiyotshunos olimi turli

usullardan foydalanadi. Dunyo adabiyotshunosligida badiiy asarga yondashuvning ko‘plab usullari mavjud. Har bir metodning nazariy asoslari, asoschilari, talqindagi individual qirralari farqlanadi.

Metodologiya tadqiqotchiga yo‘nalish beradi. Bu soha olimning shaxsiy izlanishlari davrida shakllanib muqimlashadi. Natijada ob‘ekning qaysi jihatlarini qanday metod asosida bajarish lozimligi ko‘rinadi. Metodlar nisbatan neytral bo‘lib qolishi ham mumkin, ya‘ni aniq bir metoddan turli dunyoqarashga ega olim badiiy asar talqinida o‘z ijodiy niyatidan kelib chiqqan holda foydalandi.

Metod va metodologiya bahslari xususida.

Har qanday adabiyotshunoslikka oid tadqiqotda yetakchi-ustivor va individual metodlarni farqlash joiz. Zero, ular aniq ilmiy vazifa qarshisida o‘zlarining o‘rinlarini boshqalari bilan almashtirishlari ham mumkin. Kompleks analiz umumlashtiruvchi metod sifatida asosan tarixiy-adabiy muhit, muayyan millat yoki davr adabiyoti tarixi yuzasidan muayyan xulosalar chiqarish uchun qo‘llanilsa, nisbatan individual metod ijodkorning mahoratini, ruhiy holati yoki estetik qarashlarini, badiiy asar tili, strukturasi, ritmi yoki individual uslubini tekshishga joriy qilinadi.

Yu.B.Borev metod tushunchasiga fikrlash usuli (sposob mishlenie), metodologiya tushunchasiga metod nazariyasi (teoriya metoda), metodika tushunchasiga metodning xususiy usullari tizimi tarzida qaraydi. Agar ilmiy-nazariy qarashlar tatbiq qilinayotgan ob‘ektga mos-muvofiq kelsa, bunday yondashuv metodolgik jihatdan juda yaxshi natija beradi. Metod ana shu muvofiqlik asosni tashkil etadi.

Adabiyotshunoslik metodologiyasida quyidagi faktorlar muhim sanaladi:

1. Avvalo badiiy asar bo‘lishi lozim. Bunda adabiy jarayon va uning qonuniyatlari yoki badiiy asar va uning xususiyatlari tadqiq etiladi.
2. Adabiyotshunoslik metodologiyasi zamonaviy adabiyot tajribasiga tayanadi. Bu soha uchun badiiy kashfiyotlar muhim rol o‘ynaydi. Umuman,

adabiyotshunoslikdagi ichki yondashuvlar, tahlil va talqin usullarining imkoniyatlari original badiiy kashfiyotlar evaziga kengayib boradi.

3. Metodologiyada muayyan dunyoqarash ustivor bo‘ladi. Shu dunyoqarash vositasida ob‘ekti tadqiq qilinadi.

4. Metodologiya uchun tarixiylik tamoyili muhim sanaladi.

5. Adabiyotshunoslik metodologiyasi boshqa fan sohalarining yutuqlariga suyanadi. Sotsiologiya bilan aloqador. Matn ritmikasinini o‘rganishda, statistik ululda tabiiy fanlar bilan bog‘lanadi. Semiotik, immanent analizda lingvistika yutuqlariga tayanadi¹.

Adabiyotshunoslikdagi metodlar xilma xilligi.

Metodologiya uchun “nima uchun”, “nima” va “qanday” degan muhim savollar bor. Masalan, adabiy-tanqidiy tahlilda adabiy manba, badiiy matn nima uchun, nima maqsadda tekshiriladi? Bu savolga javob kerak. Tadqiqotchi yozuvchi va voqelikni tekshiradimi, badiiy asarning poetik darajasini aniqlaydimi, muallifning badiiy mahoratiga, san’atkorligiga baho beradimi? Bu turdagi masalalar metodologik jihatdan tahlilning “nima uchun” degan qismini tashkil etadi. Adabiy-nazariy tahlilda aynan “nima” tadqiq qilinadi? Shakl, mazmun, uslub, g‘oya, til, badiiy konsepsiya, janr, asarning yaratilish tarixi, avtor ruhiyati va badiiy psixologizm, traditsiya va novatorlik – “nima”ni tadqiq etish kerak? Bu ikki masala metodologik jihatdan oydinlashtirilgandan keyin uni “qanday” tadqiq etadi, degan savol tabiiy shu yuqoridagi ikki holat javobidan kelib chiqadi. Zotan, badiiy matndagi 1) ko‘p aspektli - bir yo‘la bir necha jihat tekshirilishi va yoki 2) uning bitta qirrasini o‘rganilishi mumkin. Buni tadqiqotchi o‘zi bilim darajasi, dunyoqarashi, ichki sezim - intuitsiyasi bilan belgilab oladi. Adabiyotshunoslik ilmi muayyan adabiy hodisaga 1) xronologik 2) muammoli 3) janr xususiyatiga ko‘ra yondashishi mumkin. Adabiyotshunoslik ilmining ikki katta tarkibiy qismi - adabiyot tarixi va adabiyot nazariyasiga e‘tibor berilganda ham ular ma’lum bir ichki tartibga ega ekani ko‘rinadi. Masalan, adabiyot tarixi

¹ Боров Ю. Искусство интерпретации и оценки. -М.: 1981. Стр. 36-37.

eng avvalo ikki tamoyil asosida - xronologik (qadimgi, oʻrta asrlar, yangi tipdagi davrlashtirish) va makoniy belgi (maʼlum bir mamlakat adabiyoti tarixi, maʼlum bir region adabiyoti tarixi, maʼlum bir etnik jihatdan yaqin boʻlgan xalqlar adabiyoti tarixi, dunyo adabiyoti tarixi) nuqtai nazaridan metodologik asosda farqlanadi. Bu har ikki farqni qamrab olgan adabiyot tarixi ichkarisida maʼlum bir masalalar yuzasidan, masalan, adabiy oqimlar-yoʻnalishlar tarixini oʻrganish (klassitsizm, romantizm, tanqidiy realizm, realizm, modernizm), alohida olingan janrlar tarixini oʻrganish (epos, roman, tragediya, gʻazal), yirik adiblar ijodini oʻrganish (shekspirshunoslik, navoiyshunoslik, qodiriyshunoslik) yuzasidan ham tarmoqlanishi mumkin.

Badiiy asarni turli aspektlarda oʻrganish yoʻllari.

“Adabiyot nazariyasi”dan maʼlumki, ijodiy metod – bu ijodkorning dunyoga qarashiga oid tushuncha boʻlib, borliq, inson, voqea-hodisalar munosabatini belgilaydi. Adabiyotshunoslik metodlari esa bevosita adabiyotshunos olimning adabiy-ilmiy matni bilishi, tushunishi va tushuntirishiga tegishli ilmiy tushunchalar tizimidir.

Adabiyotshunoslik metodlarini fanda “usul”, “yondashuv”, tarzida turlicha nomlash hamda turlicha tasniflash mavjud. Tabiiyki, yaxlit hodisani qismlarga jaratib oʻrganish, maʼlum bir asosiga koʻra tasniflash voqelikni anglashga yordam beradi. Adabiyotshunoslik metodlaridan biri tadqiqot jarayonida etakchilik qilishi mumkin. Shu tamoyilga qarab tadqiqot ishining qaysi metodda yozilgani aniqlanadi. Bitta ilmiy ishda, maqola yoki ilmiy risola, monografiyada bir necha metodlar qorishiq holda kelishi ham mumkin. Metodlar orasiga birlashmas, oʻzaro kesishmas tarzidagi chegara qoʻyish toʻgʻri boʻlmaydi. Zero, badiiy matnga nisbatan barcha, bir necha metodlarni qoʻllab, juda koʻp qirralar kompleks usulda oydinlashtirilishi, tushuntirilishi ham ilmda bor hodisadir.

Metodlar tasnifi.

Nemis olimi Marien Krisebaxning «Methoden der Literaturwissenschaft» (“Adabiyotshunoslik metodlari”) nomli kitobida quyidagi tasnifni beradi:

1. Positivistische Methode (Pozitivistik metod);
2. Geistesgeschichtliche Methode (Ijtimoiy-tarixiy metod);
3. Phanomenologische Methode (Fenemologik metod);
4. Existentielle Methode (Ekzistensial metod);
5. Morphologische Methode (Morfologik metod);
6. Soziologische Methode (Sotsiologik metod)
7. Statistische Methode (Statistik metod)
8. Strukturalistische Methode (Sturktural metod)².

Rus adabiyotshunosligida badiiy asarga yondashuv usullarini Yu.Borev quyidagi tarzda tasniflaydi:

1. Sotsiologik yondashuv;
2. Gneseologik yondashuv;
3. Tarixiy-madaniy yondashuv;
4. Qiyosiy-tarixiy yondashuv;
5. Biografik yondashuv;
6. Ijodiy-genetik yondashuv;
7. Ontologik yondashuv.

Yu.Borev shu mavzuga oid kitobida bunday yondashuvlarga xos xususiyatlarni batafsil yoritib beradi³.

Adabiyotshunos olim Abdug‘afur Rasulov filolog-magistrlar uchun yozgan “Badiiy asarga yondashuv asoslari” nomli o‘quv qo‘llanmasida asosan badiiy asarga “tarixiy-biografik” hamda “tarixiy-funksional” yondashuvni o‘zbek adabiyoti manbalari asosida yoritadi⁴. Shu o‘rinda bugungi o‘zbek adabiyotshunosligida adabiyotshunoslik metodlari, ularning tarixi, tahlil tamoyillariga qiziqish kuchayganini, bu xususda ayrim maqolalar yozilganini ta’kidlash lozim⁵.

² Maren-Griesebach. Methoden der literaturwissenschaft. Stuttgart. 1992.

³ Боров Ю. Искусство интерпретации и оценки. -М., 1981. Стр.47-66.

⁴ Расулов А. Бадий асарга ёндашув асослари. -Т., 2003, 43-бет.

⁵ А.Расулов. Танқид, талқин, баҳолаш. –Т.: Фан, 2006.; С.Мели. “Янги танқид” // “Шарқ юлдузи” журнали. 2010., №4; У.Жўрақулов. Худудсиз жилва. –Т.: “Фан”,

Alohida ta'kidlash kerakki, adabiyotshunoslik metodlari o'zaro qat'iy chegarlash ham, masalani bir metod tadqiq yo'llarining boshqasida uchramasligi tarzida qo'yish ham to'g'ri bo'lmaydi. Badiiy asar mohiyatini, ijodkor mahoratini ochishda jarayonida bir necha metodlar baravariga qatnashishi ham yoki tadqiqotda biror metodning ustivor bo'lishi ham mumkin. Muhimi san'atkor dunyosini, badiiy asarning poetik go'zalligi va estetik qiymatini ko'rsatitshdir.

Dunyo adabiyotshunosligida bir qator metodlari farqlanadi; ulardan ayrimlari qo'llanmada imkoniyat doirasida yoritildi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Dunyo adabiyotshunosligidagi yetakchi metodlar haqida ma'lumot bering.
2. O'zbek adabiyotshunosligi tarixidagi asosiy tahlil metodlari qaysilar edi?
3. Adabiyotshunoslikda kelajakda qaysi usullar ko'proq samara berishi mumkin?
4. Adabiyotshunoslik metodologiyasi va adabiyot nazariyasi haqida fikr bildiring.
5. Badiiy asarni turli aspektlarda o'rganish yo'llarini ayting.
6. Metodlar tasnif bering.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. - М.: "Прогресс" 1989.
2. Karimov B. "Adabiyotshunoslik metodologiyasi". - T.: "Muharrir", 2011.
3. Karimov B. Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur. –T. "Akademnashr", 2014.
4. Normatov U. Ijod sehri. –T.: "Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti", 2007.
5. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – T.: «Sharq», 2004.
6. Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. «Fan», 2006

2-MAVZU:**ADABIYOTSHUNOSLIK METODLARINING KO‘LAMI****REJA:**

1. *Zamonaviy va mustaqillik davri adabiyoti*
2. *Adabiyotshunoslikining asosiy tamoyillari*
3. *Metod va metodologiyaning o‘zbek adabiyotshunosligiga kirib kelishi*
4. *Adabiyotshunoslikda ijodiy muhit va iste’dod qadri*

Tayanch so‘z va iboralar: *Dunyo ilm-fanida mavjud metodlarining o‘zbek adabiyotshunosligiga kirib kelishi va qo‘llanilishi, zamonaviy adabiyot, mustaqillik, mustaqillik davri adabiyotshunosligi, adabiyotshunoslik asosi, tamoyil, tahlil, metod, metodologiya, ijodiy muhit, iste’dod qadri.*

Zamonaviy va mustaqillik davri adabiyoti. Nemis olimi Mariyen Krisebaxning “Methoden der Literaturwissenschaft” (“Adabiyotshunoslik metodlari”) nomli kitobida quyidagi tasnifni beradi:

1. Positivistische Methode (Pozitivistik metod);
2. Geistesgeschichtliche Methode (Ijtimoiy-tarixiy metod);
3. Phanomenologische Methode (Fenemologik metod);
4. Existentielle Methode (Ekzistensial metod);
5. Morphologische Methode (Morfologik metod);
6. Soziologische Methode (Sosiologik metod)
7. Statistische Methode (Statistik metod)
8. Strukturalistische Methode (Sturktural metod)⁶.

Rus adabiyotshunosligida badiiy asarga yondashuv usullarini Yu.Borev quyidagi tarzda tasniflaydi:

1. Sosiologik yondashuv;
2. Gneseologik yondashuv;

⁶ Maren-Griesebach. Methoden der literaturwissenschaft. Stuttgart. 1992.

3. Tarixiy-madaniy yondashuv;
4. Qiyosiy-tarixiy yondashuv;
5. Biografik yondashuv;
6. Ijodiy-genetik yondashuv;
7. Ontologik yondashuv.

Yu. Borev shu mavzuga oid kitobida bunday yondashuvlarga xos xususiyatlarni batafsil yoritib beradi⁷.

Adabiyotshunoslikining asosiy tamoyillari.

Adabiyotshunos olim Abdug‘afur Rasulov filolog-magistrlar uchun yozgan “Badiiy asarga yondashuv asoslari” nomli o‘quv qo‘llanmasida asosan badiiy asarga “tarixiy-biografik” hamda “tarixiy-funksional” yondashuvni o‘zbek adabiyoti manbalari asosida yoritadi⁸. Shu o‘rinda bugungi o‘zbek adabiyotshunosligida adabiyotshunoslik metodlari, ularning tarixi, tahlil tamoyillariga qiziqish kuchayganini, bu xususda ayrim maqolalar yozilganini ta’kidlash lozim⁹.

Har qanday ta’lim tizimi davrga bog‘lanishi lozim. O‘zbek adabiyotshunoslari dunyo adabiyotshunosligidagi turli adabiy nazariyalarni, badiiy asarga yondashuv usullarini, metod va metodologiyalarni o‘rgangandan keyin o‘z davri va muhitiga nazar tashlashlari zarur bo‘ladi. Mazur mavzu o‘qitilishida zamonaviy adabiyotshunoslikda kechayotgan yangilanish jarayonlari va mavjud muammolarga alohida urg‘u beriladi.

Mustaqillik yillaridagi o‘zbek adabiyotining holiga nazar tashlash zarur. Nashr qilinayotgan yangi nasriy, nazmiy, adabiy-tanqidiy asarlarning adabiy jarayon va adabiyot tarixidagi o‘rni masalasi muhokama uchun mavzu bo‘ladi. Ma’ruzada zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligidagi yetakchi tamoyillarga

⁷ Боров Ю. Искусство интерпретации и оценки. -М., 1981. Стр.47-66.

⁸ Расулов А. Бадий асарга ёндашув асослари. -Т., 2003, 43-бет.

⁹ А.Расулов. Танқид, талқин, баҳолаш. –Т.: Фан, 2006.; С.Мели. “Янги танқид” // “Шарқ юлдузи” журналі. 2010., №4; У.Жўрақулов. Худудсиз жилва. –Т.: “Фан”, 2006.; Эшонбобоев А. Қиёсий-тарихий метод ҳақида // “Ўзбек тили ва адабиёти” журналі. 2008 йил. № 2.

e'tibor qaratiladi. O'zbek adabiyotshunos olimlarining kitoblari metodlar nuqtai nazaridan analiz zilinadi. Zotan metod muayyan tanlangan ilmiy-tadqiqot yo'li bo'lib, hozirgi davr o'zbek adabiyoti namunalarini tahlil etishga yordam berishi lozim. Ob'yektga yondashuvning tarixiy-qiyosiy, qiyosiy-tipologik usullari tushunchasini oydinlashtirish zarur. Ob'yektga tarixiy, milliy, umuminsoniy, mustaqillik g'oyasi nuqtai nazaridan yondashuv masalalarini muhokama etish kerak.

Metod va metodologiyaning o'zbek adabiyotshunosligiga kirib kelishi.

Yangi asrdagi "o'zbek modernist" shoirlarning izlanishlari rus formalistlarining tajribalarini esga soladi. Xat boshi yoki tinish belgilariga e'tibor bermaslik, qofiya va vaznda erkin bo'lish, turli geometrik belgilarni so'zlar bilan yonma-yon qo'yish – bularning barchasi keng ma'noda shakldagi o'zgarishlardir. Bu kabi tajribalarga semiotik usulda, formal yoki struktural analiz metodlari asosida yondashuv o'z samaralarini beradi. Shoirlar o'zbek milliy poetik tafakkuri tabiatidan kelib chiqib originallikka intilayotgan ekan, adabiyotshunos olimlar ham dunyo olimlarining adabiy-nazariy qarashlardan boxabar bo'lgan holda o'sha yangi hodisalarni munosib o'zbekona ilmiy istilohlar bilan atashlari, ular talqiniga mos metodlar kashf etishlari lozim bo'ladi. Aks holda ergashuvchanlik, taqlid, ko'chirmasuyarlik, iqtibosparastlik o'zbek adabiyotshunoslarining jahonga chiqish orzulariga xalaqit berishi mumkin.

Zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida qiyosiy-tarixiy yo'nalishda bir qator e'tiborga molik tadqiqotlar yuzaga keldi. Ularda o'zbek adabiyoti mintaqadagi qardosh xalqlar adabiyoti namunalari bilan qiyosiy o'rganilib, bir qator nazariy umumlashmalar chiqarilgan.

Qiyosiy-tarixiy metodda yozilgan o'zbek adabiyotshunoslarining tadqiqotlarida milliy adabiyotimizni dunyo adabiyoti durdonalari bilan taqqoslash, o'zaro o'xshash va farqli jihatlarini kuzatish hamda ta'sirlanuv omillarini ko'rsatish holatlari ko'zga tashlanadi.

Umuman olganda, qiyosiy adabiyotshunoslik har bir milliy adabiyotni jahon adabiyotining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko‘radi va tahlil etadi. Bu esa, o‘z navbatida, muayyan bir adabiyotni jahon adabiyoti tarixida tutgan o‘rnini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligining turli avlodiga mansub olimlari o‘zlarining ilmiy maqolalari, tadqiqot va monografiyalarida psixologik metod tamoyillariga, psixologik tasvir vositalariga, ijodkor psixologiyasi va, umuman, psixoanalizga e‘tibor berishdi. Shu bilan birga, ayrim adabiyotshunoslar, munaqqidlar ijodida boshqa tadqiqot usullari bilan birgalikda ayni metoddan o‘rni-o‘rni bilan foydalanish holatlari kuzatiladi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida hermenevtikaning tutgan o‘rni va ishlanish doirasi, albatta, qoniqarli emas. Jahon adabiyotshunosligi va adabiy tanqidchiligi badiiy asar matnini tushunish, tushuntirish va talqin qilishda muayyan prinsiplarga amal qiladi. Hermenevtika asosida ish ko‘rilganda matn mohiyati soxtalashtirilib, qandaydir o‘tkinchi mafkuraviy manfaatlarga qurbon qilinmaydi. Badiiy asarni har kim o‘zicha, o‘z dunyoqarashiga mos bilimi va hayotiy tajribasi darajasida tushunadi, his etadi. Asarda yo‘q narsa izlanmaydi, bor narsa berkitilmaydi. Lozim o‘rinda butun diqqat-e‘tibor aniq bir muammoga qaratiladi.

Adabiyotshunoslikda ijodiy muhit va iste’dod qadri.

Hermenevtikada badiiy asarning ko‘pma’noliligi muhim. Bunday asarni turlicha tushunish va tushuntirish imkoni bo‘ladi. Bunday asar, ehtimol, biri-biriga o‘xshamaydigan talqin tiplarini maydonga keltiradi. Ko‘pma’noli badiiy asarning muallif pozitsiyasini topish qiyin bo‘ladi. R.Bart ta’biri bilan aytganda “muallif o‘lgan” sanaladi. Hammaga tushunarli bo‘lgan bitta ma’noga ega asarlar hermenevtik ta’limot uchun qiziqarli emas.

Hermenevtik usul olimga matnni talqin etishning nazariy-metodologik usullarini ko‘rsatadi. Badiiy matndagi qahramonlarni talqin etayotganda, lozim bo‘lsa, adabiyotshunos ularni o‘z shaxsiyati bilan taqqoslaydi - identifikasiyadan

keng foydalanadi. Germenevtik doira vositasida matnning «ichiga kirishi», qismlarga ajaratishi va qayta jamlab xulosalar chiqarishi mumkin bo‘ladi.

Bu ta’limotining qator afzalliklari borligi shubhasizdir. Ammo haqiqatni kashf etishning yagona yo‘li ham emas.

Aslida bugun o‘zbek adabiyotshunosligi jahon ilm-fanidagi eng ilg‘or nazariy-falsafiy mezonlardan iste’foda etib, G‘arb va Sharq adabiyotshunosligini sintezlashtirib, o‘ziga xos fundamental yo‘lga chiqishi uchun imkoniyat paydo bo‘ldi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi eng faol ijodkorlar kimlar?
2. Mustaqillik davri adabiyotiga qanday metodlar bilan yondashish lozim?
3. Bugungi adabiyotning qaysi jihatlariga tanqidiy nuqtai nazarda qarash kerak bo‘ladi?

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М. 1989.
2. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. М. 1986.
3. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.-М.. 1998.
4. Каримов Б. “Адабиётшunoslik методологияси”. Т. “Муҳаррир” нашриёти. 2011.
5. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. «Фан», 2006.
6. Розенталь М. Против вульгарной социологии в литературной теории. – М. 1936.
7. Сакулин П.Н. “Социологический метод в литературведении”// Футурология и культурология. М.1999.
8. Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили. Тошкент. “Академнашр”. 2011.
9. “Ўзбек адабий танқиди” Антология. -Т., “Turon-Iqbol”. 2011.

3-MAVZU:

IJODKOR SHAXSIGA QARATILGAN METODLAR MASALASI

REJA:

1. *Metodning asosiy tamoyillari*
2. *Biografik va psixologik metodlar tarixi va asoschilari*
3. *Biografik janr va biografik metod xususida*
4. *O‘zbek adabiyotshunosligida muallifni o‘rganishg masalasi*

Tayanch so‘z va iboralar: *psixologiya, biografiya, tarjimai hol, ijodkor “men”i, psixobiografiya, adabiy portret, biografik janr.*

Metodning asosiy tamoyillari.

Adabiyotshunoslikda turli yo‘nalishdagi metodlar mavjud. Badiiy asarni tahlili va talqini uchun adabiyotshunos turli usullarni bilishi lozim. Badiiy asar muallifini tadqiq etadigan metodlardan boxabarlik tahlilga yordam beradi. Har bir metodning nazariy asoslari, asoschilari, talqindagi individual qirralari o‘rganish dolzarb sanaladi.

Adabiyotshunoslikdagi biografik metod tamoyillarining ishlab chiqilishi va, umuman, bu metodning badiiy asarlarni o‘rganishga tatbiq etilishi fransuz tanqidchisi va shoiri Sharl Ogyusten Sent-Byov (1804-1869) nomi bilan bog‘lanadi. Jurnallarda bosilgan maqolalaridan uning “Dushanba kunlaridagi suhbatlar” (1851-1862), “Yangi dushanba kunlari” (1863-1870) nomli bir qancha kitoblari yuzaga keladi. Sent-Byov 24 yoshida “fransuz poeziyasi va teatrining tarixiy va tanqidiy obzori” tadqiqotini yozadi. Olimning yana bir muhim asari “Imperiya davrida Shatobrian va uning adabiy guruhi” (1861) deb nomlanadi.

“Adabiy portretlar” (1836-1839) nomli («Литературные портреты». Критические очерки. М. 1970) kitobi biografik metod tamoyillari asosida yozilgan. Bu kitobida Sent-Byov o‘rta asrlar fransuz adabiyotini, 16 asr

poeziyasini, klassiklardan Kornel, Rasin, Moler, Lafonten ijodini, 18 asr yozuvchilari - Volter, Didro, Bomarshe, Russo ijodini, 19 asrdan Shatobrian, Gyugo, Myusse, Jorj Sand va Flober ijodini tadqiq etadi. Adiblarning biografiyasi bilan ijodini bir butunlikda talqin qiladi.

Sent-Byov o'zining biografik yo'nalishda yozgan adabiy-tanqidiy maqolalarida har bir yozuvchi hayoti va aniq bir asariga talqiniga alohida e'tibor beradi. Zotan, "Adabiy portretlar" to'plamida: "Meni har doim xatlar, suhbatlar, fikrlar, xarakterlarning o'ziga xos turli fazilatlari, ma'naviy-ruhiy qiyofasi; bir so'z bilan aytganda - mashhur yozuvchilarning biografiyasini o'rganish o'ziga jalb etib keldi",¹⁰ degan fikrlarni yozadi.

Bu metodga yaqin o'tmishda jiddiy e'tibor berilmadi. Aynan "psixobiografiya", ya'ni yozuvchining psixologik biografiyasi tarzida adabiyotshunoslik amaliyotiga tatbiq etilmadi. To'g'risi, bir haqiqatni, ya'ni badiiy asarda ijodkor ruhiy kechinmalari, ko'rgan-kechirganlari, hayotiy tajribalari yoki turli iztirobli hodisalar aks etishini, bunday biografik voqelikning izi asarlarda qolishini hech kim inkor qilmaydi. Yozuvchi psixobiografiyasi qaysidir ma'noda uning badiiy asarlaridagi voqea-hodisalar bayoni, yaratgan obrazlari tizimida o'z ifodasini topadi. Bunday individuallik san'at asarining originalligini, o'ziga xos xususiyatlarini namoyon qiladi. Yozuvchi hayotidagi o'zgarishlar, besaranjomlik, bezovtalik, ruhiy-hissiy kechinmalar, to'lqinlanish va og'riqli dardlar, muallaq yoki sobit dunyoqarash fonida uning badiiy asarini talqin etish o'zining ijobiy samaralarini berishi tabiiy.

Masalan, L.N.Tolstoy hayot yo'lida, oilaviy muhitida uchragan turli hodisalarni tugal anglamasdan adibning tavba-tazarrusini ham, eng kichik hikoyalaridagi oddiy dehqonlar obrazidan tortib, ulkan epopeyalaridagi kiber shaxslar tabiatini ham to'la anglab bo'lmaydi. Adibning ijodkor sifatidagi taqdiri bilan rus podshosining o'zi qiziqqan; xotini Sofiya Andreevna bilan bo'lib o'tgan

¹⁰ Сент-Бёв III. Литературные портреты. Критические очерки. -М., 1970. Стр.313.

turli munozaralari, hatto aniq bir asarining syujetiga asos bo'lgan; ko'pgina asarlari uchun yon-atrofidagi yaqinlari prototip vazifasini bajargan¹¹.

Boshqa bir misol: “Hind sayyohi”, “Munozara”, “Rahbari najot” kabi asarlari haqida Fitratning ruhiy-ma'naviy dunyosini, e'tiqodiy qarashlarini, unga ta'sir etgan mikromuhitni tadqiq etmaguncha to'g'ri xulosalar chiqarish qiyin. Ayni chog'da, oradan o'n-yigirma yillar o'tgandan keyin yozilgan “Me'roj”, “Zayd va Zaynab”, “Zahroning iymoni” tipidagi hikoyalarni ham Fitratning hayot tajribalari, dunyoqarashidagi o'zgarishlar, muhit tayziqi kabi qator biografik omillarning maxsus tekshiruvini talab etadi. Tabiiyki, bu jarayonda xotira kitoblari, kundaliklar, o'z vaqtida matbuotida bosilgan turli maqollar muhim ahamiyat kasb etadi.

Sh.Sent-Byovdan keyin mashhur kishilarning badiiy-estetik biografiyasini yozish an'anasini fransuz yozuvchisi Andre Morua (1885-1967) davom ettirdi. U biografik metodga mos ravishda romanlashtirilgan biografiyalarni maromiga etkazib yozdi¹². A.Moruaning adabiy-estetik qarashlari uch buloqdan - fransuz, ingliz va rus madaniyatidan bahramand bo'lgan. Rus yozuvchilari I.Turgenev, A.P.Chexov, L.Tolstoy haqidagi qarashlarini maxsus asarlarida bayon qildi. A.Morua Shekspir, Balzak va L.Tolstoy haqida fikr yuritib, ularga: “Insoniyat uchun insoniyat tomonidan bino etilgan uch buyuk yodgorlik”, degan bahoni berdi¹³. A.Morua ingliz adabilaridan Bayron va Shelli, Dikkens va Brouning, Uelles va B.Shouning ijodini jiddiy tahlil qiladi. Uning nazarida, O.Balzak fransuz adabiyotida eng yuksak maqomda turadi. A.Morua fransuz adabiyoti tarixi hamda XX asr fransuz yozuvchilari haqida “Labryuyerdan Prustgacha” (1964), “Prustdan Kamyugacha” (1963), “Jiddan Sartrgacha” (1965), “Aragondan Monterlengacha” (1967) nomli kitoblar yozadi. Bu kitoblardan tanlab olingan adabiy maqolalar 1970 yili rus tilida “Adabiy portretlar” nomi bilan nashr etiladi.

Biografik va psixologik metodlar tarixi va asoschilari.

¹¹ Bu haqda batafsil qarang: V.Veresev. Jivaya jizn. -M., 1991.

¹² Narkirer F. Andre Morua. -M., 1974. Str. 22.

¹³ Моруа А. Прометей или жизнь Балзака. -М., 1988. Стр. 460.

Olimlar ta'kidlashicha, A.Morua gazeta va jurnallardagi maqollaridan tashqari turli janrlarda etmishdan ortiq asari alohida kitob holida nashr qilingan. Adibning "Uch Dyuma", "Olimpio yoki Viktor Gyugo hayoti" asarlari mashaqqatli mehnat, jiddiy izlanishlar tufayli maydonga keldi. Morua ijodi bilan tanishgan o'quvchi yuzlab shaxslar bilan uchrashadi. I. Turgenev va M.Prust haqida yozgan asarlari, ularning ijodiga oid mulohazalari adabiy-tanqidiy tadqiqot tipiga yaqin turadi. Bu adib ijod qilgan davr Yevropa falsafasi va adabiyotida psixologiyaga, insonning ichki kechinmalari tadqiqiga, psixoanalizga, ekzistensializmga qiziqish juda kuchli edi. Bu yo'nalishning ulkan namoyandalari jarayonga o'z ta'sirini o'tkazayotgan bir davr edi. A.Morua "vaqtni so'ragan odamga soatining ichki mexanizmlarini, prujina" yoki mayda murvatlarini emas, soatning o'zini ko'rsatib qo'ya qoldi. Adabiy-tarixiy jarayonda turli yo'nalishlar bilan parallel yashashga haqli. Morua uchun insonning o'zi, uning hayot tarizi va ijodi muhim edi. "Eng asosiysi, - deya yozadi F.Narkirer "Andre Morua" kitobida, - Moruaning barcha yozgan asarlarini bir narsa - uning metodi, ijodga biografik yondashuv metodi birlashtirib turadi"¹⁴. A.Moruaning ko'pgina qarashlari Sent-Byovning adabiy konsepsiyasigaa yaqin turadi. "Sent-Byov himoyasiga doir" degan maqolasida o'sha olimning: "Men daraxt qanday bo'lsa, mevasi ham shunaqa, deya mamnuniyat bilan aytaman. Shunga monand, adabiy tadqiqot meni psixologik izlanish-tadqiqotlar sari etaklaydi", degan fikrlarini keltiradi.

Adabiyotshunoslikdagi biografik metod uchun psixologik yondashuv, biografiya va psixologiya paralelligi ahamiyatini shu e'tirofdan ham bilish mumkin. Zotan, bu metod haqida marksist tanqidchi olimlar biografik metodda badiiy asarning jamiyatdagi funksiyasiga e'tibor qaratilmaydi, badiiy asar muayyan shaxs ijodining mahsulidan iborat qilib qo'yiladi, bu metodda sub'ektivlik gunohi bor, qolaversa, bu metod sermahsul emas, tarzida ayblar taqaganlar. Bu metoddan foydalanadigan adabiyotshunoslar uchun ham qolip

¹⁴ Наркирер Ф. Андре Моруа. -М., 1974. Стр.199-200.

tavsiya etilgan: tadqiqotchi adibning adabiy va o‘z davri ijtimoiy hayotidagi rolini to‘g‘ri aniqlay bilishi lozim.

Tadqiqot metodiga bunday munosabat, tabiiyki, adabiyotshunoslik ilmi ustidan yuritilgan siyosatga, fikr va qalam erksizligiga borib taqaladi. Ma‘lum bo‘layotganidek, bu metodning ijobiy jihatlari ko‘p. Oddiy bir o‘xshatish qilib aytganda, quyosh nuri yomg‘ir suvidan o‘tib kamalakka aylanganidek, badiiy asar ijodkor shaxsiy hayoti prizmasidan o‘tkaziladi va natijada ijodning kamalakranglari kashf etiladi.

Adabiyotshunoslikdagi biror metodni haqiqatni anglashning yagona yo‘li sifatida hech kim mutloqlashtirmasligi lozim. Chunki ilmda haqiqatga boriladigan yo‘l bitta emas. Har bir tadqiqot usulining o‘ziga xos ichki yo‘l-yo‘riqlari mavjud. Har bir tadqiqotchi badiiy asarni qismlarga ajratish va butunlashtirish yoki aniq bir nazariy muammoni maxsus ajratib o‘rganish va o‘z ilmiy-nazariy fikrlarini bayon etish huquqiga ega. Ayni choqda, tadqiqotchi olim o‘z ishida kompleks analiz usulini qo‘llashi ham mumkin.

Biografik janr va biografik metod xususida.

Andre Morua Onore de Balzak ijodini yoritir ekan, uning “Gorio ota” (1843 yil yozilgan) romaniga alohida to‘xtaladi. Qahramonlarning xatti-harakatlariga, psixologik holatlariga, dardu alamlari va kayf-safolariga roman muallifi hayoti yo‘li orqali qaraydi. A.Morua romandagi Voke xonim ijraxonasida yashaydigan “o‘sib kelayotgan personaj” Rastinyak hamda “isyonkor, jamiyatga qarshi urush e‘lon qilgan” Votrendan Balzak tabiatiga xos xususiyatlarni topadi. Shu ma‘noda yozadi: “Balzak o‘z sifatlaridan ancha-munchasini Votrenga bergan o‘sha davrdagi hamma yosh yigitlar kabi yozuvchi hali ham Napoleon siymosi oldida toblanishdan xalos bo‘lgan emas”.

Balzakning Napoleon siymosiga oshuftaligini yana bir fakt ham isbotlaydi. Uning yozuv stoli-kitob javonining eng tepasida yarim metrcha keladigan Napoleonning gips figurasi qo‘yilgan. Uning pastiga karton qog‘ozda: “U qilich bilan boshlagan ishni qalam bilan oxiriga etkazish kerak! Onore de

Balzak”, degan yozuv yopishtirib qo‘yilgan. “Napoleon Balzak uchun titanizm - kuch-qudrat namunasi bo‘lgan, Adib uni “insoniyat saltanati tarixadagi eng kuchli iroda” egasi deb bilgan. Hayotni abadiy janggoh sanagan Balzak o‘zini ko‘p bora Napoleonga o‘xshatadi”¹⁵.

Balzak “Gorio ota” romanida ba‘zan Votren, ba‘zida Rastinyakka o‘z xarakteri qirralari qo‘shib yozadi. Ayrim sahifalarda Balzak Votrendek isyonkor holatga kirgandek ko‘rinadi. “Holbuki, o‘zining tabiatiga ko‘ra u ham Rastinyakka o‘xshagan yumshoq odam. Ezgulik, mehribonlik nima ekanini yaxshi biladigan Jorj Sand qat‘iyat bilan shunday derdi: “Bu dahlo inson to‘g‘risida u dastavval mehribon va mushfiq odam bo‘lgan demoq - uning to‘g‘risida men biladigan maqtovlardan eng yuksagini aytmoqdir”. Biroq xuddi Rastinyak kabi, deyarlik boshqa hamma odamlar kabi Balzak ham murakkab odam edi. Xuddi Rastinyak kabi do‘stlikning qadriga etardi... Biroq Balzak muxtojliklarga to‘lib-toshgan, kishini yo‘ldan ozdiruvchi ermaklari serob bir tarzda hayotni kechirdi, bu hayotda u tez-tez g‘azab otashlariga ham duch kelib turardi. Tabiiyki, Balzak ham xuddi Rastinyakka o‘xshab nima qilib bo‘lsa-da, bunaqa turmushdan xalos bo‘lishni istagan.

Rastinyak “Gorio ota” romanida hali juda tortinchoq xijolat chekaveradigan yigit sifatida ko‘rinadi. Biz Rastinyak bilan yana qaytadan uchrashganimizda, u endi baron, davlat kotibi, o‘z o‘ynashini erining ozmi-ko‘pmi ongli sherigi (“Bankir Nusingenlar xonadoni”), 1845 yilga kelganda esa u endi ministr bo‘ladi... Endilikda u “Mutloq ezgulik degan narsa yo‘q, faqat sharoit bor” deb da‘vo qiladi (“O‘zlari bexabar mazxarabozlar”, “Asridan saylangan noib”). Ko‘pincha bu personaj uchun Ter nusxa bo‘lib xizmat qilgan deyishadi. Darhaqiqat, Balzak Rastinyak obrazini yaratar ekan, Terning ba‘zi bir sifatlarini olgan bo‘lishi mumkin, lekin hammadan ortiqroq u o‘zining sifatlarini olgan”¹⁶.

¹⁵ G.E.Ionkis. Onore Balzak. -M., 1988.

¹⁶ Andre Morua. Onore de Balzak // «Jahon adabiyoti» jurnali, 1999. №8, 123-135 betlar.

Ma'lum bo'lanidek, A.Morua adib asarlaridagi obrazlar tabiatining eng muhim va asosiy jihatlarini Balzakning o'ziga bog'lab tushuntiradi. Balzakka xos barcha fazilat va orzu-istaklar uning qahramonlariga ham xos. Har qanday ijodkor asarlarida, eng avvalo o'z qalbini, o'z ma'naviy dunyosini aks ettiradi. Shu ma'noda badiiy asar holatdan muallif dunyoqarashini, e'tiqodi va turmush tarzini anglash ham mumkin. Biografik metod shu anglash va anglatish yo'lidan borib ish ko'radi.

Inchunun, jahon adabiyotshunosligi, xususan, fransuz adabiyotshunosligida biografik metodning ham nazariy, ham amaliy tajribalarini, ta'kidlash joizki, muvaffaqiyatli tajribalarini uchratish mumkin.

Dunyo adabiyotida ma'lum bir ijodkorning kotiblari tomonidan yozilgan asarlar ham (Iogann Peter Ekkerman "Gyote bilan suhbatlar"), adiblarning o'z e'tiroflari bitilgan asarlar ham (L.Tolstoy "Iqrornoma") mavjud. Bunday manbalar – maktublar, iqrornomalar, suhbatlar, xotiralar, estaliklar, qo'lyozmalarning turli nusxalari, ijodkor laboratoriyasi, shaxsiy arxivi, zamondoshlari xotiralari va, umuman, ijodkorga tegishli boshqa qator omilar badiiy asarni biografik metod asosida o'rganish uchun juda muhim ahamiyat kasb etadi.

V.S.Baraxov "Adabiy portret yaratish san'ati" kitobida muhim bir xotirani keltiradi. 1901 yili, bir kuni Chexov Gorkiyga aytadi: "Mana Gyotening har bir so'zi yozib olingan, ammo Tolstoyning fikrlariy havoga uchib ketmoqda". Chexov bir necha bor Tolstoy yonida Ekkerman yo'qligidan afsuslanadi. Hatto bir kuni Sulerjiskiy degan ijodkorga Tolstoyga kotiblik qilishni maslahat ham beradi. I.P.Ekkermanga o'xshab, aynan ijodkor bilan yonma-yon yashab uning kundalik "hikmat"larini yozib borish, tabiiyki, bunday kundalikdagi xotiralar biografik metodini qo'llashda qo'l keladi. Vaqt o'tgandan keyin yozilgan xotiralarga esa, turli manfaatlar, ba'zida to'qima gaplar aralashib qoladi.

Keyingi yillarda o'zbek olimlari ham quruq, xronologik adabiy portretndan farqli o'laroq biografik metod imkoniyatlaridan foydalanish zarurligini his

etmoqda. Shu ma'noda professor A.Rasulovning "Ilmi g'aribani qo'msab..." (T., "Ma'naviyat", 1998) kitobidan o'rin olgan "Hol tarjimasidagi saktalik va soxtaliklar" nomli maqolasi ahamiyatlidir. Olim bunda yozuvchi biografiyasi bilan uning asari orasidagi uzviy bog'lanish, ruhiy yaqinlik ahamiyatiga alohida e'tibor beradi: "Yozuvchi holati bilan ijodi orasida uzviy bog'liqlik bor... Har qanday asarda yozuvchi ruhi, holi, qalbi aks etadi. Asarlar sinchiklab o'rganilsa, ular yozuvchi holati, ruhiyati haqida ko'p narsalar so'zlab beradi"¹⁷. Olim "Tanqid, talqin, baholash" (T. Fan. 2006.) kitobida yozadi: "Badiiy asar – xoh u lirik, xoh nasr, xoh drama bo'lsin – yozuvchining ijodi mahsuli. Farzand ota-onaga o'xshamasligi mumkin emas. Badiiy asar talqin, tahlil qilinganda, tabiiyki, yozuvchining ruhiy holati, kayfiyati hisobga olinadi. Adabiyotshunoslikda badiiy asarni talqin etishda yozuvchi ruhiyati, kayfiyati – holatini o'rganuvchi soha bor. Uni biografik metod yoxud badiiy asarga yozuvchi holati nuqtai nazaridan yondashish deyiladi"¹⁸.

O'zbek adabiyoti tarixidagi Abdulla Qahhorning "O'tmishdan ertaklar", Oybekning "Bolalik", G'afur G'ulomning "Shum bola", Said Ahmadning qamoqxona hayotidan olib yozilgan hikoyalari va boshqa ko'plab asarlarni aynan shu metod asosida tadqiq qilish o'zining yaxshi samaralarini berishi tabiiydir. Bu toifaga mansub tadqiqotlar qisman bo'lsa ham o'zbek adabiyotshunosligi tarixida mavjud. O'zbek adabiyotshunosligida biografik metodda yozilgan tadqiqotlar sirasiga I.Sultonning "Navoyning qalb daftari", N.Karimovning "Cho'lpon", D.Quronovning "Cho'lpon: xayoti va ijodi" kabi kitoblarni misol qilib keltirish mumkin.

Biografik metod uchun ijod ahli asosan o'zini yozadi, badiiy obrazlari mohiyatiga o'z qarashlarini, estetik idealarni joylashtiradi, degan tamoyil ham muhim sanaladi. "Yozuvchining, garchi shaxsan tanilmasa ham, asarlarini o'qib, qanday tabiatli shaxs ekanini g'oyibona bilish, tasavvur qilish mumkin. Chunki u asarlarida asosan o'z tabiatini, ruhini tasvirlaydi" (Abdulla Qodiriy). Ulkan

¹⁷ Rasulov A. Ilmi g'aribani qo'msab. -T.: Ma'naviyat, 1998. 27-bet.

¹⁸ Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. –T.: Fan, 2006. 75-bet.

ijodkorlarning ruhi, tabiati, ideallari o‘z qahramonlari ortiga yashiringan bo‘ladi. Badiiy asar ijodkor shaxsida butunlashadi. I.V.Gyote aytadiki: “Mening hamma asarlarim bitta iqrornomaning bo‘laklaridir”, deb yozadi. “Mangu yashaydigan bir umumiy qoida bor - muallifning shaxsiy iqrorlari va e’tiroflaridan mutlaqo xoli bo‘lgan san’at asarini topish g‘oyatda mushkul... Shunisi ham borki, yozuvchi o‘zi to‘g‘risida gapirmoq uchun, albatta, iqrornoma yoki kundaliliklar shakliga murojaat qilmog‘i shart emas. U buni o‘zi o‘ylab topgan to‘qima obrazlar tili bilan aytadi. Birinchi qarashda bu obraz adibning o‘ziga sira o‘xshamaydi, bundan nafaqat adabiy kitobxon, ba‘zan esa hatto muallif biografiyasining hamma sirlaridan xabardor bo‘lgan tadqiqotchi ham aldanib qoladi...”¹⁹.

Badiiy asardan yozuvchi tabiatiga xos xususiyatlarni anglash, his etish ijodkor yashagan muhitni, ma’naviy-ruhiy, e’tiqodiy dunyoqarashini anglash orqali yuzaga keladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning shaxsiyatini, dunyoqarashni anglash asarlarini teranroq tushunishga olib keladi. Zotan, alloma adibning Yusufbek hoji, Otabek, Anvar, Kumush, Ra’no singari qahramonlarida aks etgan bebaho ma’naviy qadriyatlar bevosita Abdulla Qodiriy ma’naviy-ruhiy dunyosiga taalluqlidir. “...Artist bo‘lganimda edi, Otabek rolida o‘zim o‘ynardim... Negaki, Otabek xarakterini mendan yaxshi bilguvchi yo‘q...”²⁰, degan istagi asosida ham o‘sha ruhiy butunlik sezimi bor.

O‘zbek adabiyotshunosligida muallifni o‘rganish masalasi.

Zamondoshlarining xotiralarida Abdulla Qodiriyning gullarni parvarishiga, gullarga shaydo ekani yozilgan. Bu fazilat bilan “Mehrobdan chayon” romanidagi Anvarning gullarga suv quyib o‘stirishi, parvarishlashga bo‘lgan shaydoli orasida yaqinlik bor, albatta. Boshqa bir misol. Abdulla Qodiriyning bolalikda qiyinchilik bilan tahsil olgani, so‘ngra Rasulmuhammadboy eshigida mirzalik qilib, keyin boyning taklifi bilan uning qiziga uylangani qaysidir darajada Anvar hayoti bilan bog‘liq (Anvarning Solih maxdunga yordamchi bo‘lib, so‘ng Ra’noga uylanishi kabi) voqealarni eslatadi. Buni qarangki, roman so‘ngida Abdulla Qodiriy mirzo Anvarni

¹⁹Jahon adiblari adabiyot haqida. -T.: Ma’naviyat, 2010. 249-bet.

²⁰Qodiriy H. Otam haqida. -T., 1983.113-bet.

dor tagiga olib boradi va badiiy usuli bilan o'limdan "qutultirib" yuboradi. 1937 yilgi mash'um tuzumning qahratonlari adib qalbini muzlatdi; ammo adibni uning bo'yniga solingan sirtmoqdan, gardaniga yuklangan tuhmatlardan, afsuski, hech kim qutqarib qola bilmadi. Qodiriy shahidlar silkiga tizildi.

Ijod ahli tomonidan to'qilgan nomlar, yaratilgan obrazlar "men"lik olami ifodasiga xizmat qiladi. Poetik ko'chim, obrazli tafakkur tarzi shuni taqazo qiladi. Ko'p hollarda ijodkorlar asarlari mazmun-mohiyatida o'z dardu dunyosi aks etganini ochiq e'tirof ham qiladi. Shoir Abdulla Oripovdan "Otello", "Alisher Navoiy", "Alloma" kabi she'rlarining yuzaga kelish tarixi to'g'risida shunday fikrlarni aytadi: "Bu she'rlar, albatta, aniq tarixiy sanalar bilan bog'liq. Lekin ularning zaminida mening hayotga munosabatim bor. Bu tuyg'ular kishining yuragida doimo yashab, muayyan bir turtki sababli she'rga o'tgan, xolos"²¹.

Xullas, biografik metod tarixini, namoyandalarini, imkoniyatlarini, dunyo adabiyotshunosligidagi yutuqlari hamda tajribalarini chuqur o'rganish badiiy asarlarni o'ziga xos tarzda tushunish va tushuntirish uchun amaliyotda qo'llash, albatta, o'zining ijobiy natijalarini beradi.

Biografik, psixologik va psixoanalitik metodlarning talqin imkoniyatlari katta. Ijodkor hayotidagi ma'lum bir voqea-hodisalar uning yozgan asarlarida qaysidir tarzda o'z aksini topadi. Psixologik metodning o'ziga xos xususiyati eng avvalo, psixologiya fani bilan bog'liq bo'ladi. Bu metodda nafaqat badiiy asar qahramonlari ruhiyati, psixologiyasi, balki muallif ruhiyatini ham qiyosiy o'rganish joiz bo'ladi. Psixoanalitik va fenomenologik metodlarning inson ruhiyati bilan bog'liq.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Biografik va psixologik metodlarning eng asosiy farqli qirralari nima?
2. Psixoanalitik metodning ilmiy-nazariy asoslari to'g'risida ma'lumot bering.

²¹Abdulla Oripov. Ehtiyoj farzandi. -T., 1988. 124-125-betlar.

3. O‘zbek adabiyotshunosligida muallifni o‘rganish yo‘lida yozilgan asarlar qaysilar?
4. Adabiyotshunoslikda badiiy asar mohiyatini oydinlashtirishga qaysi usullar ko‘proq foyda beradi?

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. - М.: “Прогресс”, 1989.
2. Karimov B. “Adabiyotshunoslik metodologiyasi”. -T.: “Muharrir”, 2011.
3. Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. – T.: «Fan», 2006.
4. Sirojiddinov Sh. Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. - T.: “Akademnashr”, 2011.
5. Quronov D., Rahmonov B. G‘arb adabiy-tanqidiy tafakkuri tarixi ocherklari. – T.: “Fan”, 2008.
6. “O‘zbek adabiy tanqidi” Antologiya. -T., “Turon-Iqbol”. 2011.

IV. AMALIY MASHG‘ULOT MAZMUNI

1- AMALIY MASHG‘ULOT: ADABIY KONTEKSTGA YONDASHISHDA FOYDALANILADIGAN METODLAR MAZMUN- MOHIYATI

REJA:

1. *Badiiy asar matnini sosiologik metod asosida tahlil etishning ilmiy-nazariy tamoyillarini aniqlash*
2. *Adabiyotshunoslikda vulgar sosiologizm hodisasi tarixini o‘rganib chiqish*
3. *Qiyosiy va qiyosiy-tarixiy metodga doir manbalar muhokamasi*
4. *O‘zbek adabiyotshunosligida badiiy asarni qiyosiy-tipologik asosda talqin etilgan adabiy-ilmiy manbalar tahlili*
5. *Adabiyotshunoslikda intertekstuallik: badiiy va ilmiy asarlar talqini*

Amaliy mashg‘ulotdan maqsad: Badiiy asar kontekstiga yondashuvda matn muhim sanaladi. Jamiyat bilan aloqadorlikda tekshirishda sosiologik metod yetkachilik qiladi. Badiiy asar matnini sosiologik metod asosida tahlil etishning ilmiy-nazariy tamoyillarini aniqlash lozim bo‘ladi. Adabiyotshunoslikda vulgar sosiologizm hodisasi tarixini o‘rganib chiqish muhim. Qiyosiy va qiyosiy-tarixiy metodga doir manbalar muhokamasi qilinadi. O‘zbek adabiyotshunosligida badiiy asarni qiyosiy-tipologik asosda talqin etilgan adabiy-ilmiy manbalar tahlili etiladi. Adabiyotshunoslikda intertekstuallik: badiiy va ilmiy asarlar talqini xususida fikr yuritiladi. Shu tushunchalar asosida quyidagi hikoyani sosiologik nuqtai nazardan tahlil qiling:

Nazar Eshonqul

Maymun yetaklagan odam

Bu voqea uch yillar oldin bo'lgan edi. Shu ko'chadan bir uyni ijaraga olib ko'chib kelganimda cholning sharti ketib, parti qolgandi, u ko'chaning muyulishida men egallagan uyga qo'shni hovlida yashardi. Uni birinchi marta uyining oldidagi eski o'rindiqda chuqur o'yg'a tolgan holda ko'rgan edim. U qoboqlari soliq, soqoli qirilmagan, bir paytlar semiz bo'lgan, ajinlar taram-taram qilib tashlagan, ko'rimsiz yuzi badjahl ma'budlarning haykaliga o'xshab ketar, unga qaragan odamning yuragi noxush bir hisdan orqaga tortar edi. Ko'zlari hissiz va ifodasiz, egnida elliginchi yillarning andozasida tikilgan ancha salobatli kitel, baqbaqasi osilib turgan holda o'ychan o'tirardi. Mashinadan kitoblarni katta etakda tashib kiritayotganimda - go'yo atrofidagi olamdan endi hech qanday iltifot kutmay qo'ygandek, hech narsaning qizig'i qolmagandek menga e'tiborsiz bir ko'z tashladida, so'ng yana o'sha holatida yerga qarab o'tiraverdi.

Bir necha kundan so'ng uy bekasidan bu cholning bir paytlar tuzukkina rassom bo'lganini va hozir ham surat chizib turishini eshitib, hayron qoldim. Uni hayotda omadi chopmagan biron amaldor bo'lsa kerak, deb taxmin qilgandim. Keyinchalik cholni tez-tez o'sha kitelida go'yo necha qadam umri qolganini o'lchab yurgandek og'ir qadamlar bilan uyiga yoki ko'cha boshidagi oziq-ovqatlar do'koniga qarab ketayotganini, gohida esa mahalla oshxonasida ovqatni titrab-qaqshab yeb o'tirganini, qoboqlari ostida odamlarga adovat bilan tikilib-tikilib qo'yganini ko'rib qolardim. Zaharli ... odamni bo'g'ib, holdan qilib qo'yadigan bu adovat menga o'shanda uning butun tanasidan, butun vujudidan, qoqshol bo'lib qolgan barcha qon tomirlaridan hamda chakalakdor ichidagi tilsimli qo'rg'on kabi noma'lum bo'lgan umr qal'asidan ufurayotgandek tuyulgandi. Uni ko'rsam negadir yuragim g'ash tortadigan, ko'nglim behuzur bo'ladigan, kayfiyatim buziladigan bo'lib qolgandi, vaholanki, hali u bilan salom-alikdan nariga o'tmagandik. Menga, avvalo, uning turqi yoqmasdi: nochor holiga qaramay odamlarga kibr aralash dimog'-firog' bilan qarar, hammaga yotsirab,

shubha bilan tikilar, go‘yo o‘zini bir umr har bir kishiga shunday tikilib o‘tgandek tutar edi. Bir kuni uy bekasi mendan cholga kechki ovqat chiqarib berishni iltimos qilib qoldi. Cholning sovuq yuzini esladimu isthola qildim; biroq yo‘q deya olmadim. Eski uslubda qurilgan, tor tabaqali eshidan ichkariga kirdim: chol katta ayvonda ... o‘tirgancha oldida ... Cholning uyi hashamatli, keng, lekin toshlar tilgan maydonday huvillab yotardi. Ustun va romlari chirigan, umuman hovlidan chirkin va badbo‘y hid kelardi. Chirkin hid daraxtlardan, qor ostida qolib qarovsizlikdan xazonlikka yuz tutgan gulzordan, uyning yog‘ochlaridan va ayvonda qalashib yotgan har xil rasmlar uyumidan kkelayotgan edi: shaltoq hid esa axlat solinadigan unduqadan kelardi. Xayolimga birdan bu unduqadagi axlatlarni chol umr bo‘yi saqlab kelgan bo‘lsa kerak degan fikr kelib qoldi. Hiddan ko‘nglim ayniguday bo‘lib chol o‘tirgan ayvonga yo‘l oldim. Chol menga e‘tibor ham bermadi, ajabsinib bir qarab qo‘ydiy, o‘z ishini davom ettiraverdi; u qandaydir bo‘yog‘i ko‘p surat chizayotgan edi. Nariroqda turgan kichkina xontaxtani keltirib cholning oldiga qo‘ydim: u shunda ham e‘tibor bermadi, u o‘ziga ovqat keltirib berishlariga ko‘nikib qolgan edi, shekilli. Shunda uning qo‘llari qaltirab, bo‘yoqlarni chaplab yuborayotganini sezib qoldim. Cholning oldiga ovqatni ham qo‘yganimdan so‘ng, u chizishdan to‘xtab, xontaxtaga o‘girildi va bo‘yoqli qo‘llari bilan nonni bemalol sindirdi, og‘ziga tutdi; yorilib qolgan lablari orasidan chirigan ko‘m-ko‘k tishlari ko‘rindi. Shunda men yana uning qandadir badjahl ma‘budning haykaliga juda o‘xshab ketishini his qildim. U bu yerdaligimni ham unutganday, xurillatib, imillab, chollarga xos lanjlik bilan ovqatlanar va og‘zining ikki chetidan lag‘monning suyug‘i yana kosaga oqib tushar, boshi qalt-qalt titrar, bo‘yinlarida tirishib qolgan tomirlar u yutinganda bo‘rtib, ko‘karib ketar, ko‘zlari horg‘in yoshlanib turar, har dam-har damda qanjarini o‘ng qo‘li bilan qashirdi. Bu unga odat edi chog‘i - qanshari turli bo‘yoqlarga belinb qolgandi. qo‘llari qoshiqgi madorsizlik bilan ko‘tararkan, uning shu soniyada yana ham ifodasiz tusga kirgan yuziga qarab, ovqatni ham

eplab icholmaydigan asabiy va ro‘dapo cholning rassom ekanligiga sirayam ishongim kelmasdi.

- Suratlaringizni ko‘rsam bo‘ladimi? Yigirmanchi yillardagi suratlaringizni? Deb so‘radim men unga shubhamni bildirmaslikka tirishib. Chol bamaylixotir kavshandi-da, menga qaramasdan, o‘ziga buning aloqasi yo‘qday, go‘yo bir uyum axlatni ko‘rsatayotganday, ijirg‘anib, qo‘li bilan ayvonning to‘rini ko‘rsatdi. Hammasi tartib bilan terib qo‘yilgan, va u tomondan boshlanadi, dedi hirqiroq tovushda uning tovushi ham shunchalik sovuq ediki, beixtiyor etim junjikib ketdi; indamay ayvonning to‘riga qarab yo‘l oldim.

Cholning yigirmanchi yillardagi suratlarini shu ko‘chadagi bir-ikkita san’atdan xabardor kishilar maqtashgandi; muzeyda ishlaydigan yortog‘im ham cholning suratlari ko‘rgazmaga qo‘yilganini aytgandi. Chol yigirmanchi yillarda komsomol bo‘lgan va bosmachilarga qarshi kurashgan, yangi hayot qurishda faol ishtirok etgan deyishgandi. Yigirmanchi yillarning shiddatli shamoli uni yuksak parvozlarga ko‘targan; o‘ttizinchi yillarda mas’ul vazifalarda ishlagan, deb hikoya qilishgan. U o‘sha amalida toki pensiyaga chiqarib yuborishgunlaricha uzoq yillar ishlagan ekan. Ko‘chadagilar uning o‘sha davr faoliyatini mishmishlar bilan qo‘shib-atib hikoya qilishardi. Chol ishdan ketgach, mana shu eski uyga qamalib olgan, hech kimga qo‘shilmaydi, bir vaqtlar o‘zi ozor bergan kishilarni ko‘rgisi kelmaydi, deyishardi. Cholning xotini elliginchi yillarning oxirida o‘lib ketgan, faqat istarasi o‘zinikidan ham sovuq yolg‘iz o‘g‘li bor edi. O‘g‘li qimorboz, avvallari kissavur bo‘lgan deyishadi, keyin qotillik qilgani uchun qamalib ketgan, endi esa qimorning orqasidan kun ko‘rar ekan. U juda jizzaki yigit edi. Uni ikki marta ko‘chada ko‘rgandim. Aytishlaricha, u shaharning chekkasida bir beva bilan birga turar va oyda-yilda otasiga bir ko‘rinish berar, shunda ham har doim janjal bilan jo‘nab ketar edi. U cholning oldiga ko‘pincha birdan-bir ish uchun - pul so‘rab kelar, agar topib bermasa, g‘ovg‘a ko‘tarar, hatto ikki marta otasini urib ketgan, deb aytishardi. Ko‘plar “cholning puli bor, lekin hech kimga, hatto o‘g‘liga ham ko‘zi qiymaydi, juda xasis”, deyishardi. Kim biladi, o‘g‘li ham otasi

haqida shunday o'ylasa kerak; u otasini zarrachcha hurmat qilmasdi. Uning ovozi ko'chadan o'tib borayotib eshitib qolgandim. "Hech narsangni bermayman - deb baqirardi u qandaydir qirindi tovushda, - agar topib bermasangiz, sizga qo'shib uyga ham o't qo'yaman". So'ng taraqa-turuqlar, ihrashlar, cholning nimadir deb so'kingani eshitildi. Kechqurun uy bekasi o'g'li cholni yana urib ketganini aytdi. Cholning yigirmanchi yillardagi suratiga juda qiziqardim, umuman cholga qarab turib qiziqishim yana ham ortgandi.

Cholning ayvoni - unga ustaxona vazifasini o'tasa kerak - oldi oynali, yozda derazalarini lang ochib salqinlatib qo'ysa bo'ladigan, keng go'sha edi. Bu yerda har xil keraksiz ashqol-dashqol — sun'iy gullar, tuvaklar, turli ranglar yog'ochlar, kitoblar olov ko'tarib borayotgan ... haykal, toshdan yasalgan turli qurollar, to'rlar, zanjirlar qalashib yotar va bu yerdan ham shilta hidi kelar, ayvondan ko'ra allaneuchuk besarishta qaznoqqa o'xshab ketar edi. Ayvon uzun bo'lib, suratlar chizilgan yillariga qarab ko'rgazmaga qo'yilgandek terib qo'yilgan, to'g'rirog'i, bor-yo'g'i qirqqa yaqin surat va eskizlar "1957", "1947", "1937", "1928", "1926" va hokazo tartibda terib quyilgan edi. Suratlarini oralab borar ekanman, qandaydir zinalardan cholning umr tilsimoti yashiringan qo'rg'on tomon ko'tarilib borayotgandek his etdim o'zimni. Oxirgi, ayvonning burchagiga osib qo'yilgan suratning tagiga!

"1921" sanasi yozib qo'yilgan edi: chol shu yildan boshlab rasm chiza boshlagan bo'lsa kerak, deb o'yladim. Surat ancha uquvchizlarcha chizilgan bo'lsa-da, ranglari yorqin va tiniq edi. Suratda quyuq o'rmondan maymunni yetaklab chiqayotgan barvasta gavdali igit tasvirlangan edi. Yigitning ko'zlari tiyrak va ishonch bilan porlab turar, maymunning bo'yniga solingan kishan tarang tortilgan edi. Rasmda chol nima demoqchi bo'lganini tushunmasam-da, lekin yigitning yuzidagi ishonchdan hayratga tushdim; qizg'ish va javdari bo'yoq yigitning qko'nglidagi hissitni to'la aks ettira olgan edi. Keyingi suratlarda cholning qo'li ancha kelshib, bo'yoqlar tiniq o'z o'rnini topgan, tabiat manzaralari tobora go'zallashib borardi, ranglar ham turfa xil edi. Biroq bir

lahzada osmonu falakni qoplagan kuzgi qarg'alar kabi suratlariga qandaydir mavhumlik yopirilib kirib kelardi, ... surat ortib borishi meni hayratga soldi, mavhumlik tasvirda ham, bo'yoqda ham sezilardi. Men har bir manzarada boshqa ranglar o'rnini qora ranglar olayotganini guvohi bo'ldim. Uttizinchi yillarda chizilgan suratlar esa yana ham mavhumroq edi, endi bu yillardagi suratlarni qora rang butkul qoplab olgandi. Chol suratlarni pala-partish chizgan bo'lsa kerak, deb o'ylagandim, chunki cholning mas'ul xizmat davri mana shu yillarga to'g'ri kelardi. Men suratlariga qarab turib, ularning maqsadu maslaksiz yozilganini his qildim. Faqat birinchi suratdagi yigitning ko'zidagi qat'iyat va ishonch beixtiyor har qanday kishini o'ziga rom qilib qo'yardi, siz ham mana shu yigit izidan nomsiz, isyonkor safarga otlanginiz, vahimali zim-ziyo o'rmondan avlod-ajdodlaringizni xurofot hamda bid'atning ... rashlaru alg'ov-dalg'ov hayot quyniga tashlagingiz kelib qolardi. Siz yigitning ko'riga qarab tursangiz uning tantana qilishiga ishonardingiz. Muzeydagi do'stni yana shunday ... boshidan kechirgan bo'lsa kerak, cholni rosa maqtagandi. Ana shu suratida chol o'zini qobiliyatli va istiqbolli rassom sifatida namoyon eta olgan edi. Agar cholning birinchi o'n yillikdagi suratlariga e'tibor bersangiz, sizni ham beixtiyor cholning navqironlik davridagidek ulug'vor kayfiyatlar chulg'ab olardi.

Myen keyingi yillardagi suratlar shunchaki qo'l chiqib ketmaslik uchun chizilgan bo'lsa kerak, degan fikrga kelgandim; bu yillardagi suratlarda huvillab qolgan qishloqlar va ko'chalar, egalari tashlab ketgan uylar, o'ziga chorlab turgan qabristonlar, o'lim isi kelib turgan ar xil qurollar, yig'layotgan ayollar va bolalar, biyday dalani bosib ketgan o'laksaxo'r quzg'unlar, murdalar ortilgan aravalar, panjarali kameralar, yonib yotgan qishloq qandaydir qurquvdan (xuddi "Pompeyaning so'nggi kuni" kabi) dong qotib qolgan olomon, sirli maxluqla, yirtqich hayvonlar, yuzlariga har xil jondorlarning niqoblarini kiyib olgan odamlar (karnaval bo'lsa kerak deb o'ylagandim), bazmu jamshid qilib o'tirgan shotirlar, aroq navlari, turli xil taomlar, yalong'och ayollar, ma'suma qizlar, qovjirab qolgan gullarning suratlariga aks etgan edi. Bu suratlar ilhom yo maqsad

bilan chizilganiga ishonish qiyin edi. Bironta suratda ham aks ettirilgan manzaraga tushunmay, cholga qaradim. Chol ovqatini yeb bo'lgan va menga teskari o'tirgancha, matoga yana qo'ng'irroq tus berardi. U go'yo mening bu yerdaligimni unutganday edi. Cholning keyingi suratlarida bironta ham mukammal tasvirlangan odamni ko'rmadim. Hamma suratlar bo'yoqlarning mato yuziga chaplab tashlanganidan iborat edi. Bu suratlariga xos mavhumlikdan hayratga tushdim. Chunki chol bularni eng yaxshi suratlarini ichidan tanlab, terib qo'ygan edi. O'sha kuni men cholning mahalladoshlari maqtaganchalik rassom ekanligiga sira ishonmadim va uning suratlarini ko'rib, yana ham hafsalam pir bo'ldi. Bu suratlar menga umid qo'shinlari tashlab ketgan umrning tashlandiq qarorgohlariga o'xshab uyuldi. Endi uni shunchaki nomiga maqtashgan bo'lsa kerak, deb o'ylay boshladim. Suratlardagi mavhumlik negadir yuragimni g'ash qilgandi. Biroq cholning hayoti bir paytlar bir kechchada porillab ochilgan guldek to'siq bilmas shiddat bilan boshlanganini, so'ng bu shiddat hayotning mavhum irmoqlariga xuddi yoz yomg'iri jazirama sahroga singgan kabi qqo'shilib ketganini suratlariga qarab his etgandim. Uning o'sha navqironlik davrini eslatayotgan qontalash va shilpiqlanib qolgan bo'lsa ham, hali tiyraklik bilan tikiladigan ko'zlarida qolgan edi.

Bu ko'zlar ham har qanday ishonch va ... mahrum edi.

Cholning yoniga qaytar ekanman, u chizayotgan suratga bir zum ko'z tashladim: ustiga chang tushmasin deb, doka yopib qo'ygan suratda odamning va qandaydir hayvonning oyoqlari tasvirini ko'rdim. Va bu hol meni biroz hayratga soldi — polotnoda nihoyat ko'p yillardan keyin odam surati paydo bo'lgan edi. Surat hali chala edi. Munkayib qolgan chol surat qarshisida tiz cho'kib turganga o'xshardi, bo'yoqlar ham cholga zo'rg'a bo'ysunar, go'yo ular ham bu behuda va mavhum manzaralarni aks ettirishdan butkul charchaganday edi.

- Xo'sh, - dedi u mening idin-tovoqni yig'ishtira boshlaganimni ko'rib, suratlar sizga yoqdimi?

Yelka qisdim va suratlariga tushunmaganimni aytdim. U charchaanidan milklariga yosh sizib chiqqan horg'in ko'zlarini menga achingandek, bir zum qadab turdi-da keyin bosh silkidi.

- Ha, to'g'ri, biz tushunarsiz yashadik, - dedi g'amgin tusda, - har osgan qadamimiz odamlar uchun shubhali va qorong'u bo'lib qolgan, albatta, bunga siz emas, o'zimiz aybdormiz.

U xuddi odamning ustidan kulayotganday yoki kinoya qilayotganday istehzo bilan gapirar, har bir so'zi asablarni zirqiratib, arralab o'tardi. Kim biladi balki menga shunday tuyulgandir. U endi gap tamom deganday qo'lga mo'yqalam oldi. U men bilan boshqa gaplashgisi kelmayotgan, agar meni bu yerda kechkacha ... ham uning biron og'iz gapirishi gumon edi. Idishni olim tezd chiqib ketdim. Chol menga qayrilib ham qaramadi. Uzoq vaqtgacha uning gapini o'zimcha mulohaza qilib yurdim. Biroq menga nima uchun shunday deganiga hech tushuna olmadim. Cholning suratlari ichida menga faqat maymun yetaklab borayotgan yigit surati yoqqan edi. To'g'ri, men tasviriy san'at sohasida yomon muxlis edim, lekin yigitning ko'zlaridagi ishonchdan hayratga tushar va uning qat'iyatli chehrasi tez-tez ko'z oldimda namoyon bo'lib turardi. qolgan suratlari esa alog'-chalog' esimda qolgandi. Ikki kunlardan so'ng esa birinchi suratdan boshqa hamma suratlardagi manzaralar bir-biriga aralashib ketdi, so'ng yo'l-yo'lakay daraxtga bir zum qo'nib o'tgan qushlar kabi xotiram daraxtlaridan uchib ketdi.

Boshqa bir kuni cholning oldiga ovqat olib kirganimda yana o'sha shilta hididan ko'nglim ozib ketayozdi. Lekin men endi har burchakda puturdan ketayotgan umrning tanazzulidan darak berib turgan qo'lansa hidga ko'nika boshlagan edim. Biz bu gal ancha suhbatlashib qoldik. Zig'i shundaki, u juda savodli edi va shu vaqtgacha nimaiki qilgan bo'lsa, hammasini bilib, anglab turib qilganga o'xshardi. U Titsiani ham, Pikassoni ham, modernizmning hozirgi namoyandalari Jorj Brak va Umberto Bachanini ham bilar va ularning ijodidan juda yaxshi xabardor edi. Biroq biz o'sha kuni u bilan mutlaqo boshqa narsalar

haqida gaplashgandik. U hayotda nima yaxshiligu nima yomonlik, hech qachon farqlab bo'lmaydi, yaxshilik — ayni paytda kimlargadir yomonlik, yomonlik esa ayni paytda kimlargadir yaxshilik bo'lib tuyuladi, mening umrimda anglagan ulosam shu dedi.

-Yo'q, - dedim men uning salmoq bilan, mening xulosam hammaning xulosasi bo'lishi kerak degan ohangda gapirishidan g'ashim kelib. — Bular mutlaqo qarama-qarshi tushunchalar. Yomonlik yaxshilik bo'lishi sira ham mumkin emas, nimaiki hurlikka, erkka, ezgulikka zid bo'lsa, u yomonlikdir, - dedim.

U hali yosh bola ekansan-ku, degandek dimog' aralash kuldi. So'ng jiddiy tortib, nelarnidir eslaganday gapira boshladi. Men umr bo'yi monlikka ham teng xizmat qildim. Chunki nima ish qilsam o'sha ishim ikki qismga bo'linar edi. Siz bilan tortishmoqchi emasman, faqat bitta misol keltirmoqchiman. Bir vaqtlar juda martabali bir do'stim bo'lardi, o'zi sofdil edi-yu sal obro'talab edi. U yigirma yetti yil amal kursisini hech kimga bermadi; usta odam edi. U nima qilardi, deng? Yuqoridan shuncha xom-ashyo bor, deb buyruq kelardi. Buyruqni inkor etib yoki muhokama qilib bo'lmasdi, — biz ana shunday ruhda tarbiyalaganmiz, — uni bajarish kerak! Bajarish uchun butun korxonalar ishchilari o'n to'rt-o'n olti soatdan ishlashlari kerak. Bu esa — bilasizki, rasman mumkin emas. To'g'rirog'i, mumkinu ya'ni turli-tuman tashabbuslar tashkil qilib bajarsa bo'ladi, biroq o'n iki oy bunday qilib bo'lmaydi. Odam mashina emas. Bu minglab odamlarni mayib qilishi mumkin. Yo'q desang, kursini topshiraver; boshqasi albatta shunday qiladi. Bitta sen halol bo'lganing bilan hayot go'zal bo'lib qolmaydi. Shunda mening do'stim eng maqbul yo'lni talagan. Ta'kidlayman, o'zi juda sofdil, oqibatli odam edi. U hamma ishni bajarildi deb, qog'ozga qo'l quyib beravergan. Boshqa korxonalar ham bu ishga tortgan, ular «bizdan bugina, sizdan ugina» deb yozib beravergan. Azbaroyi odamlarning taqdirini o'ylab shunday qilgan. Do'stim shu yo'l bilan o'zicha buyruqlar mustabidligiga qarshi kurashgan. Yigirma yetti yil odamlarni qog'ozlar

bilan himoya qilgan. Oxir oqibatda uning ajali yetib o'ldi. Keyin uning go'riga tosh otish boshlandi; u himoya qilgan ming-minglab odamlar unga birinchi bo'lib tosh otdilar — o'rniga boshqani saylashdi, bu boshliq buyruqni qanday bo'lsa shunday bajarish uchun qo'lidagi hamma narsadan foydalandi — hatto kuchdan ham.

Daromad kamaygan, sadaqa so'rash ko'paygan, bora-bora odamlar oldingi boshliqni afsus bilan eslashgan, uning to'g'ri yo'l tanlaganini anglashgan. Xo'sh, ayting-chi, bu yerda nima yaxshiligi nima yomonlik. Buni qanday farqlasa bo'ladi. Biri odamlarni o'ylab, qonunni suiiste'mol qildi, ikkinchisi qonunni o'ylab, odamlarni xarob qildi. Men bu yerda qaysi biri yomonlik, qaysi biri yaxshilik, hech farqlay olmayman. Umrim davomida ham buni farqlay olmadim.

E'tiqod-chi, — dedim uning salmoq bilan gapirishidan achchig'lanib, to'g'risi uning dalillari meni biroz dovdiratib qo'ydi; u o'z umri haqida juda ko'p o'ylagan edi, aftidan, shuning uchun qat'iyat va ishonch bilan gapirardi. — E'tiqodli odamlar to'g'rirog'i, e'tiqodi mustahkam odamlar yaxshilik bilan yomonlikni juda teran anglaydilar, — dedim va gapimdagi balandparvozlikdan o'zim uyalib, to'xtab qoldim.

E'tiqod! — dedi u g'ussali ohangda, — agar bir umr e'tiqod qo'yib, shunga ishonib, kurashib yonib-kuyib ... e'tiqod qo'ygan narsangiz puch, yolg'on va puflab shishirilgan sharday omonat, siz ezgulik deb sig'ingan narsalar asli razolat ekanini anglab qolsangiz bunday demasdingiz; ana shunda umringiz yomonlik bilan yaxshilikning farqi qolmagan xuddi yo'ldan chiqib ketgan shaldur-shuldur, bo'm-bo'sh aravaga aylanardi. Siz esa bo'shliqni to'ldirish va aravaga nimadir yuklash uchun har qanday yovuzlikdan ham qaytmasdingiz. Shumi e'tiqod?! Men bu so'zni ishlatmay qo'yganimga ham qirq yildan oshib ketdi. Bu so'z shunchalik serjilo, jimjima, soxta, balandparvozki, eshitsam ko'nglim ayniydi.

U alam bilan xirillab to'xtab qoldi. Uning jahli chiqqan, negadir ko'ngli to'lib ketgandi, hozir biron narsa desam, jerkib tashlashi aniq edi. U o'zining fikrini ma'qullamaganlarni yoqtirmasdi, aftidan. Uning butun umr yaxshilik

nima-yu, .monlik nimaligini izlay-izlay, javob topolmaganini o‘zimcha tasavvur qilib, dahshatga tushdim hatto uning o‘sha kuni tushunmagan rasmlariga ham andak tushunganday bo‘ldim; bu suratlar — o‘z-o‘zga ishonmagan, umrini turli aldovlar va yupanchlar bilan behuda o‘tkazgan odamning hayot haqidagi o‘ylari, uning mavhumlikka mustahiq qalbining parcha-parchalari edi. Umri poyoniga yetgan sayin dunyoning beshafqat xulosalaridan qochib, u mana shu sokinlik va yolg‘izlikning quyuq o‘rmoniga yashiringandi. O‘zining o‘tgan umriga mana shu yolg‘izlik qo‘ynidan turib nazar solmoqchi, o‘z umriga ham xulosalar yasamoqchi edi, shekilli, uning gaplaridan bu sezilar, lekin menimcha o‘ziga zarur xulosani hanuz topmagandi. Uning yolg‘iz hayoti menga chirigan daraxtning yolg‘izligidek mudhish ... bo‘lib tuyulgandi. Aftidan, yolg‘izlik uning so‘nggi boshpanasiga aylangandi. Uning gaplarida odamning vujudini zaharlovchi nimadir bor edi. U bilan chorak soat gaplashib, o‘zimni yomon his qila boshladim. Nimagaki ishonsam, chol hammasini chilparchin qilib tashlagan, meni ham o‘zining ishonchsizligi bilan zaharlab ulgurgandi. O‘sha kundan so‘ng men ichimga kirib olgan cholning qiyofasidagi shaytonni vujudimdan quvib chiqarguncha, uzoq vaqt o‘z ko‘nglimni o‘zim ko‘tarib, faqat quvnoq hikoyalar o‘qib yurdim.

Cholning oldiga boshqa qaytib chiqmadim. Hovlidagi chirkin va shilta hididan, cholning qo‘lansa gaplaridan hamon o‘zimga kelolmayotgandim. Eslasam ko‘nglim aynir, birdan hamma narsaga qiziqishim yo‘qolar edi. Uy bekasi haftada bir marta cholga ovat kiritib turar, uning berilib qandaydir surat chizayotganini aytardi. U suratga tushunmasdi, shuningdek, cholni ham yomon ko‘rar, lekin qarovsiz cholga butun ko‘cha ovqat kiritib turgani uchun ulardan ayrilgisi kelmasdi. Umuman, beva ayollarda tabiiy shafqat hissi bo‘ladi. Ularning ko‘ngli yumshoq, tez ta’sirlanib, tez hafa bo‘lishadi. Men bora-bora cholning suratlari bilan ham, uning taqdiri bilan ham qiziqmay qo‘ydim, o‘sha payti Onettining hikoyalarini tarjima qilayotgandim. O‘sha paytlari chol kamdan-kam esimga kelardi, esimga tushgan onlari esa ko‘z oldimda qora sharpa kabi paydo

bo'lar va bu garpa meni tinmay ta'qib qilardi. Ba'zan birinchi suratni eslab, xayollarga tolardim, xayollarim ham suratdagi yigitning ko'zlari kabi huzurli ediyu Meni faqat chol chizayotgan so'nggi suratgina ozroq qiziqtirib turardi, chunki, sezishimcha, chol oxirgi suratini chizmoqda edi. Uni ba'zan yo'lda — oziq-ovqat do'koniga chiqib kelayotgan holatda ko'rib qolardim va kunma-kun hayot asari yo'qolayotgan yuz-ko'zlariga, o'z umri uchun ayanchli xulosalar to'lib yotgan va uni masxara qilgandek ko'klam bilan birga tobora go'zallashib, yasharib borayotgan atrofidagi olamni ko'rmaslik uchun yerga yana ham ko'proq egilib qolgan qaddi-qomatiga qarab, shu mudhish fikrimga ishongim kelardi. Butun qish davomida cholni ikki marta — darvoza yoniga kursi qo'yib, o'zini chuvoqqa toblab o'tirgan holda ko'rdim. Uy bekasi ko'p javraydigan ayol edi. U butun mahallani g'iybat Kilib chiqar, so'ng yana cholni taftish» qilardi. U chol haqida ijirg'anib gapirardi, lekin ovqat kirgizishni kanda qilmasdi: unga ayniqsa, cholning mahalla-ko'ynikiga o'xshamagan odatlari yoqmasdi. Bahorning boshlarida hordiq oyidan qaytib kelib, uyga kirishim bilan uy bekasi ko'zida yosh bilan qarshi oldi va uch kun burun cholning qazo qilganini aytdi. Vujudimga sovuq shilimshiq narsa o'rmalaganday junjikib ketdim va birdan xayolimga cholning suratlari keldi. «Uy hali qarovsiz, — dedi menga uy bekasi, o'g'lini hech qayerdan topisholmadi, yana qo'lga tushgan bo'lsa kerak».

Kechqurun cholning hovlisiga o'tdim. Hovli huvillab yotardi. Shilta hidi cholning o'zi bilan birga yo'qolgan, biroq chirkin hid hali gupillab dimog'ni kuydirardi. Cholning suratlari bir chekkaga yig'ishtirilib qo'yilgandi. Cholning so'nggi suratini izlay boshladim. Chol suratni chizib ulgurganmi, yo'qmi, meni juda qiziqtirardi. Sariq matoni nihoyat topdim va uning yuzidagi qog'ozni yulib olib shosha-pisha suratga tikildim. Ko'zimga nihoyatda tiniq ranglar lop etib urildi — bu surat qirq yil ichida chizilgan mahzun suratlariga sira o'xshamas edi. Men rasmdagi manzaradan bir nafas tong qoldim; suratda xuddi birinchi rasmdagi o'rmon aks ettirilgan edi. Aqat bu suratda maymun qarab turgan umidsiz ko'zlariga g'am cho'kkan munkaygan bir cholni o'rmon sari yetaklab ketardi.

Suratning shoshib chizilgani ko‘rinib turardi. Ko‘p joyiga bo‘yoqlar nomiga chaplangan edi. Cholning o‘zi ham umri oxirlashganini bilgan va shuning uchun shoshgandi. Rasmning orqa fonidagi ranglar me‘yoriga yetmagandi. Bu quyosh botib, atrofga cho‘kkan xira qorong‘ulikni eslatardi. Biroq ana shu qo‘ng‘ir rang fonida maymun va odamning qiyofasi ravshan aks etgan, odamning yuzidagi umidsizlikni yana ham kuchaytirgan edi.

Men o‘shanda beixtiyor hayot kabi san‘atning kirish va chiqish eshiklari borligi haqida o‘ylagandim. Cholning suratlari go‘yo sirli qo‘rg‘on edi; cholning ilk suratini ko‘rgan daqiqadayoq .u qo‘rg‘onga kirib qolgandim va uning suratlaridan qolgan sovuq hissiyot bilan birga yuragim g‘ash bo‘lib yurishimning sababini topganday bo‘ldim. Shu kungacha cholning qo‘rg‘onida yashagan edim va hozir bu qo‘rg‘on eshigidan biyday kimsasiz dalaga chiqib qolganday his etdim o‘zimni. Vujudimni shilimshiq, jirkanch narsa o‘rniga bir... yo‘qotib qo‘ygan odamday cholning suratlaridan qolgan vahima eslatadi.

O‘zim yashaydigan uyga qaytib kirganimda beka mahalla komitetida ishlaydigan keksa bir kishi bilan gaplashib o‘tirardi. «Mahalla keksalari yig‘ilishib, uyni kimgadir bermoqchi bo‘lishibdi, — dedi u menga, — uy olaman deb yurgandingiz, mana shu uyni ola qoling». Birdan dimog‘imga hovlidagi dov-daraxtlardan tortib, gullaru har bitta g‘ishtgacha o‘rnashib qolgan chirkin hid gup etib urildi; ko‘nglim behuzur bo‘lganday ijirg‘anib ketdim.

— Yo‘q, — dedim men o‘z xonamga ketar ekanman. — Hozircha uysiz yashab turaman.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. N.Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” hikoyasining asosiy g‘oyasini tahlil qiling.
2. Hikoyadagi mazmun jamiyat bilan aloqadorlikda tekshirishda asosan niomalarga e‘tibor qaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. - Т.: «Ўзбекистон», 2014.
2. Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. –Т. “Академнashr”. 2014.
3. Каримов Б. Руҳият алифбоси. –Т. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2018.
4. Каримов Б. Абдулла Қодирий феномени (монография). Тошкент. «Info Capital Group» нашриёти. 2019 30 б.т.
5. Каримов Б. Икки даҳо – икки бебаҳо. Тошкент. Ўзбекистон миллий энциклопедияси” нашриёти. 2020 йил. 5 б.т.
6. Каримов Н. XX аср манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009

2-AMALIY MASHG‘ULOT: BADIY ASARNING SHAKLIY QIRRALARINI O‘RGANADIGAN METODLARGA XOS TAMOYILLAR VA ULARNING ASOSCHILARI

REJA:

1. *Badiiy asarning shakliy qirralarini o‘rganadigan metodlarga xos tamoyillar*
2. *Adabiyotshunoslikdagibadiiy asar shakliga qaratilganmetodlarshakliy-kompozitsionunsurlar*
3. *Formalizm va vulgar sotsiologizm qiyosi konsepsiyala.*
4. *Struktural-analizmetodiningasoslari va namoyandalari;struktural-analiz metodining imkoniyatlari*

Tayanch tushunchalar: formalizm, formal maktab, formal metod, immanent analiz, mikroanaliz, matn talqini, semiotik tahlil.

Amaliy mashg‘ulotdan maqsad: Yozuvchi, badiiy asar va kitobxon munosabati xususida; Badiiy ijod namunalarini germenevtik talqin etish tajribasi; Germenevtik metodga doir ilmiy-nazariy tushunchalar muhokamasi; Badiiy asarni qabul qilish masalasi: resepsion estetika va uning o‘ziga xos xususiyatlari.

Adabiyotshunoslik ilmida ba‘zan “formalism”, “formal maktab”, “formal metod” kabi atamalar ishlatiladi. Bu tushunchalarning o‘ziga xos tarixi, adabiy-nazariy tamoyillari, asoschi-vakillari, davomchi-namoyandalari mavjud. 20-yillar rus adabiyotshunosligida “formal maktab” nomini olgan yo‘nalish va shu maktab olimlari yozgan tadqiqotlar formal metodning bir namunasidir.

Adabiyotshunoslikdagi formal metod badiiy, shakliy-kompozision unsurlarga eng muhim nazariy-estetik kategoriya sifatida qaraydi. Badiiy adabiyotning individual xususiyati shaklda o‘z ifodasini topadi, degan fikrni ilgari suradi.

Formal metod vakillari tomonidan 20-yillarda struktural poetika, informatsiya nazariyasi, belgilar nazariyasi kabi masalalar muhim hisoblangan bo'lsa, 20-yillarning ikkinchi yarmidan e'tiboran badiiy adabiyotga adabiyot olamidagi tizim sifatida qarash, bora-bora shakl va mazmun birligini ifodalaydigan universal ilmiy metod holatiga keladi.

G'arbiy Yevropada adabiyoti va san'atda formalizm unsirlari, xususan, nemis va fransuz shoirlari ijodida ko'zga tashlanadi. Ular uchta nuqtaga – konstruksiya tamoyillariga, shaklga hamda “san'at tarixi ismsiz bo'lsin” shioriga alohida e'tibor beradi. San'at tarixi ismsiz bo'lsin” shiorini nemis olimi G.Velflin o'rtaga tashlaydi (“Kunstgeschichte ohne namen” - “История искусств без имен”)²². “Kunstgeschichte ohne Namen” tamoyili keyinchalik fransuz strukturalisti R.Bart asarlarida “muallif o'limi” (“смерт автора”) tarzida namoyon bo'ldi.

Forma maktab vakillari matematik aniqliklarni yaxshi ko'rganlar. Masalan badiiy obrazni ham muayyan qoliplarga solish ularga xos bir xususiyat, ammo badiiy obraz ko'p qirrali, ko'po'lchamli, ko'p ma'noli hodisa. Uni aniq raqamlar yoki formula bilan ifodalash qiyin (A.S.Bushmin). Badiiy asarni o'rganishda matematik aniqliklarga yaqinlashib borishda ba'zan adabiy haqiqatlaridan, xayol kengliklaridan uzoqlashish xavfini tug'diradi. Bu hol fizikadagi vaqt va ish qonuni proporsiyasini eslatadi.

O'z vaqtida va keyinchalik ham formal maktab va formal metod tanqidga ham uchradi. Ayrim adabiyotshunoslik lug'atlarida: “Formal maktab badiiy ijodni o'rganishda, asosan realizm va marksistik prinsiplariga qarshi edi” dagan tanqidlar yoki “Formal maktab vakillari ko'proq badiiy til, turli so'z o'yinlari, epitetlar, ko'chim, sintaktik shakllarni tadqiq etishga katta ahamiyat berdilar. Badiiy asar kompozitsiyasida esa, ular nutq parchalarining joylashishi, parallel hodisalar, sintaktik parallelizmlar hamda takrorlarni nazarda tutadilar”²³

²² Медведев П. В лаборатории писателя. –М., 1971.

²³Хотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. -Т.: Ўқитувчи, 1983. 345-346-бетлар.

tarzidagi nisbatan xolis fikrlar ham aytiladi. Bulardan formal metodning ahamiyatini, badiiy asarning shakliy jihatlarini tadqiq etishda muayyan darajada muvaffaqiyat qozonganini anglash qiyin emas.

Zotan, rus formal maktabi namoyandalari, formal metod tarafdorlari, eng avvalo, badiiy adabiyotni siyosat qo‘g‘irchog‘iga aylantirishga, uni jo‘nlashtirishga, sinfiylik, partiyaviylik singari qoliplarga solishga qarshi turdilar. XX-asr rus adabiyotshunosligining o‘ziga xos maktab yaratgan ulkan olimlari aynan formal metod muammolari olamidan o‘sib chiqdilar. Shuningdek, rus adabiyotshunosligidagi formal metod XX asrning 50-60-yillarda G‘arbiy Yevropa adabiyotshunosligida sosiologik metodidan qoniqmaslik tufayli maydonga kelgan “yangi tanqid”, strukturalizm oqimlariga muayyan darajada ta’sirini o‘tkazdi.

Formal metod o‘z vaqtida tanqid ham qilindi. Struktural-analiz metodining asoslari va namoyandalari hozirgi davrda yetakchi o‘ringa chiqqani seziladi.

Zotan, rus formal maktabi namoyandalari, formal metod tarafdorlari, eng avvalo, badiiy adabiyotni siyosat qo‘g‘irchog‘iga aylantirishga, uni jo‘nlashtirishga, sinfiylik, partiyaviylik singari qoliplarga solishga qarshi turdilar. XX-asr rus adabiyotshunosligining o‘ziga xos maktab yaratgan ulkan olimlari aynan formal metod muammolari olamidan o‘sib chiqdilar. Shuningdek, rus adabiyotshunosligidagi formal metod XX asrning 50-60-yillarda G‘arbiy Yevropa adabiyotshunosligida sosiologik metodidan qoniqmaslik tufayli maydonga kelgan “yangi tanqid”, strukturalizm oqimlariga muayyan darajada ta’sirini o‘tkazdi.

Adabiyotshunoslikdagi mazkur yo‘nalish qaysi zamonda, qay tarzda tanqid etilmasin bari-bir bu maktab vakillari badiiy adabiyotning asl mohiyatiga, poetikaga, uslubga, tilga, so‘zga asosiy diqqatni qaratib, badiiy shaklning mikroanaliziga kirishgan edilar.

Aslida, rus formalist shoirlarning “so‘z ijodkorligi”, o‘z asarlarida shaklga jiddiy e’tibor berishlari bu tipdagi ijod namunalariga formal jihatdan yondashuv zaruratini yuzaga keltirgan edi. Masalan, o‘sha davrning mashhur shoiri Velimir

Xlebnikov (1885-1922) “смех” so‘zi o‘zagidan turli so‘z shakllarini yasab, o‘ziga xos she‘r yozadi:

“О, рассмейтесь, смехачи!
 О, засмейтесь, смехачи!
 Что смеются смехами, что смеянтвуют смеяльно,
 О, засмейтесь усмеяльно!..
 О, рассмеших надсмеяльных – смех усмейных
 смехачей!...” (Велимир Хлебников).

Tabiiyki, formal maktabi olimlari ritm, alleteratsiya, ohangdorligi va badiiy tilning boshqa ta’sirchanligiga doir bunday tajribalarga befarq qaragan emaslar. Badiiy til, uning tovush tarkibi, grammatik qurilishi, o‘zaklar aloqasi – bularning bari V.Xlebnikov uchun til “siri”ni ochishda o‘ziga xos “kalit”ga aylangan (I.Vinogradov). Formal metod namoyandalari har doim badiiy matnga nisbatan “bu mant qay tarzda qurilgan” degan savol bilan yondashganlar. Ehtimol, formal metod tarafdorlari buni yagona va eng to‘g‘ri metod tarzida baholab, sub’yektivizmga yo‘l qo‘ygan bo‘lishlari mumkin. Ammo ular badiiy adabiyotni shakliy-struktural jihatdan talqin etishda muayyan xizmat etganlari tarixiy fakt. Buni hech kim inkor qilmaydi.

Sharq mumtoz adabiyotda ham badiiy asarning shakliy qirralariga e’tibor berish, shaklga asoslanib asarlar yozish an’anasi mavjud, albatta. Xitoy iyeorogliflari shakliga ko‘ra poetik obrazni ifoda qiladi. “Iyeorogliflar belgi emas, balki narsaning ongdagi izidir”(A.Genis). Bitta belgi – aniq bir obraz. Shuningdek, arab yozuviga asoslangan eski o‘zbek imlosida harflardan obrazlar paydo qilish, “harf o‘yin”lari asosida go‘zal she‘riy misralar yozish holatlari ko‘p uchraydi. Shunday mumtoz badiiyat imkoniyatlarini nazarda tutgan Abdulla Oripov “Bu kun” radifli g‘azalida afsus bilan yozadi:

“Nun labing uzra sokin qoldi hiloldek holatim,
 Harf o‘yin aylay desam, o‘zga erur imlo bu kun”²⁴.

²⁴ Орипов А. Йиллар армони. –Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,

Zotan, mumtoz poetikadagi lafziy san'atlardan ayrimlari bevosita shakl asosiga quriladi. So'z tarkibidagi birgina harf tushib qolsa, ma'no mutlaqo o'zgarib ketadi; bitta nuqtada xato qilinsa, "ko'z" "ko'r" bo'lishi mumkin.

“Qalam o'lsun ali ul kotibi bad tahriring-

Ki, fasodi raqam **so'zimizni sho'r** aylar.

Goh bir harf suqutila qilur **nodirni nor**,

Goh bir nuqta qusurila **ko'zi ko'r** aylar” (Fuzuliy).

Mumtoz adabiyotdagi “alif”ni tik qomatga, “dol”ni egilgan qomatga, “mim”ni og'izga “sin”ni tishga o'xshatilishida shakliy unsur ustuvorlik qiladi.

“Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” dostonining quyidagi baytida chiroyli musahhaf (harfiy xato qilish san'ati–B.K.) qo'llagan:

Albatta sharq adabiyotidagi bunday shakliy unsurlarga, muvashshax, tarix, muammo janrlariga formal metodning ilmiy-nazariy tamoyillari bilan yondashilsa, yaxshi natijalar berishi, shu tipdagi asarlarning mazmun-mohiyati anglanishi oson kechishi mumkin.

XX asrning 20-yillaridagi Abdurauf Fitrat, Vadud Mahmud maqolalarida formal maktab namoyandalari nazariy qarashlaridan ta'sirlanish omillari seziladi. O'zbek adabiyotshunoslari XX asrda mazmun va shaklga birday e'tibor berib, badiiy asarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini tushuntirdilar. Bunda adabiyotshunoslikda mavjud metodlar imkon doirasida qo'llandi. 30-yillarda o'zbek adabiyotida ko'zga tashlangan yuzaki shaklbozlik hodisasiga, futuristik tajribalarga tanqidiy munosabat ham bildirildi (Abdulla Qodiriy, Oybek, R.Majidiy).

XXI asr “o'zbek modernist” shoirlarning izlanishlari rus formalistlarining tajribalarini esga soladi. Xat boshi yoki tinish belgilariga e'tibor bermaslik, qofiya va vaznda erkin bo'lish, turli geometrik belgilarni so'zlar bilan yonma-yon qo'yish – bularning barchasi keng ma'noda shakldagi o'zgarishlardir. Bu kabi tajribalarga semiotik usulda, formal yoki struktural analiz metodlari asosida

yondashuv o‘z samaralarini beradi. Shoirlar o‘zbek milliy poetik tafakkuri tabiatidan kelib chiqib originallikka intilayotgan ekan, adabiyotshunos olimlar ham dunyo olimlarining adabiy-nazariy qarashlardan boxabar bo‘lgan holda o‘sha yangi hodisalarni munosib o‘zbekona ilmiy istilohlar bilan atashlari, ular talqiniga mos metodlar kashf etishlari lozim bo‘ladi. Aks holda ergashuvchanlik, taqlid, ko‘chirmasuyarlik, iqtibosparastlik o‘zbek adabiyotshunoslarining jahonga chiqish orzulariga xalaqit berishi mumkin.

XX asr o‘zbek adabiyotshunoslarning katta bir avlodi o‘z ilmiy-ijodiy faoliyatida boshqa usullar qatorida madaniy-tarixiy maktab namoyandalari asarlaridan, sosiologik metodning badiiy asarga yondashuv tamoyillaridan unumli foydalandi.

Sosiologik metodda ijtimoiylik, biografik metodda avtor shaxsiyati ustunlik qilsa, struktural metodda asosiy e‘tibor asarning nisbatan mustaqilligi va ichki analizga qaratiladi. Shu bois adabiyotshunosligida “immanent analiz”, “mikroanaliz”, “matn talqini”, “semiotik tahlil” singari tushunchalar bevosita badiiy asarning ichki imkoniyatlarini namoyon qilish jarayonida qo‘llanadi. Dunyo adabiyotshunosigining tarkibiy qismiga aylangan struktural metoddan yangi davr o‘zbek adabiyotshunoslari munosib asarlar tahlili uchun o‘rinli foydalansa, o‘z qarashlari bilan uni boyitsa, albatta, bugungi milliy adabiy-nazariy tafakkur miqyosi, metodik va metodologik imkoniyatlari kengayadi.

Quyidagi adabiy manbalarni turli metodlar bo‘yicha talqin qiling:

Quyidagi rasmni talqin nazariyasi asosida tushuntiring:

Adabiy manbalarga ilmiy-nazariy tushunchalarni tatbiq qiling:

Maksim Gorkiy

Qiziqliklar

Bu kun man Tarvitskiy ko‘brugida kichkinagina, sariq sochli, yaltiroq poypoq kiygan bir xotinni ko‘rdim. Uning yuzi qiz bolanikidek, hali tamom yetmagan (etilmagan ma‘nosida – B.K.) edi. Ko‘kimtil qo‘lqop kiygan yelka va qo‘l bilan panjarani ushlab, xuddi Neva daryosiga irg‘ib tushishga tayyorlang‘andek o‘zining kichkina qizg‘imtil tilchasini og‘zidan chiqarib, oyga qarab cho‘zmakda edi. Osmonning eski va ayyor tulkisi qora tutundek bulut orqasidan chiqdi. Bu kun oy juda to‘lg‘an edi. Ul mast bo‘lib yuradig‘an odamning tumshug‘idek qalin va qizg‘imtil edi. Xotin oyni eng qattiq va - men aytsam - jinoiy tus bilan po‘pisalar edi.

Bu voqea bir vaqtlar meni ko‘p ishg‘ol qilg‘an va ko‘p qiziqliklarni esimga tushirgan edi. Odamlar yolg‘iz bo‘lg‘anda ularg‘a qarab yurishni va ularning aqlsiz harakatlarini ta‘qib etishni suyar edim. Bundoq harakatlarni bo‘lsa aqlsizlik demasdan bo‘lmaydi.

Men go'dakligimdan beri ingliz masxarabozi Mirondolni esimda tutaman. Bir kun bo'sh va qarong'i o'yinxonadan o'tib turib, u oynaning oldida to'xtadi, boshidan qalpog'ini ko'tarib, o'z aksiga ta'zim bilan bukulub salom qildi. O'yinxonada hech kim yo'q edi. Men berkinib o'tirg'an edim. U meni ko'rmadi, ko'ra olmadi. Bu nima qiliq? O'ylab turib tushundim- masxaraboz. Buning ustiga o'zi ingliz. Qiziqlik uning go'sht va qoniga singib ketgan.

Lekin man Chexovni ko'rdim. U bog'da oftobning shu'lasini telpagi ichiga solib, uni shu holda shu'la bilan boshiga kiyib olishga urinar edi. Harakatining muvaffaqiyatsizligi, oftob shu'lasini ovlashdan heya narsa chiqara olmaganing uning achchig'ini keltirdi. Uning beti tirishib qarong'ilar edi. Oxiri g'azab bilan telpagini kiydi, oyog'i ostida yotgan itni bir tepdi. Osmonga egri va achchiqlanib qaradi-da, uyiga kirib ketdi. Meni ko'rganida og'zining bir burchagi bilan kuldi va:

-Salom alaykum, Balmontning "Oftob o'lan isi beradi" degan narsasini o'qidingizmi? Axmoqlik, Rusiyada oftob Qozon sobunining isini, bu yer va Qrimda tatarlar terining isini beradi, -dedi.

Ul yo'g'on qizil karandashni kichkina shishachaning og'ziga tiqishga qiynalib urinadi. Bu esa hikmat tabiat qonunini yengishga ochiq intilish edi.

L.N.Tolstoy bir kuni echkiemarning oldig'a kelib, sekingina:

-Yaxshimisan? - dedi.

Echkiemar Diyul bir yo'lidag'i bir chakalakzorda, tosh ustida isinib yotgan edi. Tolstoy uning oldida qo'lini belbog'iga tiqib, tevarakka gumonsiragan bir nazar tashlab, ulug' inson yana echki emarga qarab:

-Meni so'rasang, hech yaxshi emasman, - dedi.

Kimyo professuri Tixovinskiy oshxonada o'tirub mis la'liga tushgan aksidan so'radi:

- Ha o'rtoq, yuribsanmi?

Bir javob olmaganidan keyin professor og'ir bir ufladi. Va qoshini jiyirib, betini tirishtirib, o'zining la'ldagi aksini aritib tashlashga kirishdi.

A. Vladimirskiy etigini oldiga qo‘yub, unga qarab:

-Qani, yur-chi, yurolmaysanmi, ha, yurolmaysanmi?,- dedi. Keyin o‘zi takabburlik bilan natija chiqardi:

-Bildingmi, men bo‘lmasam, sen hech qaerga borolmaysan!

- Nima qilyapsiz, Fyodur? - deb uyiga kirib turib so‘radim.

- Mana, etigim eskirib ketibdi. Endigi etiklar yomon bo‘lib qolgan,-dedi.

Bir kun mening mehmonxona qo‘shnum, Varonej mulkdori butunlay xushyor bo‘lgani holda adashib menim hujramga kirib qoldi. Men ko‘rpamda yotg‘an edim. U ham tamom kiyingan emas edi. Chirog‘lar o‘chirilg‘an edi. Ko‘rpamni sal ko‘targach, qo‘shnimning oriq, kulimsiragan yuzini ko‘rdim. Ul o‘z-o‘ziga so‘zlashmakda edi.

-Kim bu? - dedi.

-Men taqsir, bu sizning uyingiz emas.

-A, afv eting.

-Buyuring! - degan edim, u to‘xtadi. Tevaragiga qaradi. Mo‘ylabini tuzatib, oyna oldig‘a kelib, gurunlay boshladi:

-Men adashdim-m-m-m-m . Bu qanday voqea bo‘ldi-i-i-i-i , - dedi. Va sekingina oyoq uchida yurub uydan chiqib ketdi.

Xotinlar ham kiyingan choqda yoki biror muvaffaqiyatdan keyin o‘zlari bilan so‘zlashadilar. Ammo man bir kun o‘qig‘an bir xotinni ko‘rdim. U yolg‘izlikda shokalad yemoqda va har kanfetini yemasdan ilgari gapirar edi:

- Man sani yeb qo‘yaman.

Keyin so‘rardi:

-Ha yedimmi?

Ikkinchi kanfetini yana:

- Man sani yeb qo‘yaman, ha yedimmi? - deb takror qilar edi. Besh minutgacha shu hol davom etdi. Yuzi viqorli xotinning ikki ko‘zlari ham tizzasi ustidagi qutida bo‘lg‘an shokoladga tikilgan edi.

Teatrning zalida chiroylikkina qora sochli bir xotin o‘yin boshlanishidan kech qolib, oyna oldida sochini tarangani holda qattiq va ta’sirli tovush bilan:

-Ha shuning uchun o‘lush kerakmi? - dedi. Zalda mendan boshqa hech kim yo‘q edi. U ham meni ko‘rgan emasdi. Ko‘rganida bunday o‘rinsiz bir gapni gapirmas edi. Bizning Rusiyada munday qiziqliklar juda ko‘p, men ularni ko‘p uchratdim.

Y.Omon

“Maorif va o‘qitg‘uchi” jurnali, 1927 yil. №7-8

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Шарқ мумтоз поэтикаси (Ҳ.Болтабоев талқинида). -Т. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” далват илмий нашриёти. 2008.
2. Теории, школи, концепции. М. 1975.
3. Қосимов Б. Миллий уйғониш. «Маънавият». 2002
4. Қуронов Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Т: “Фан”, 2008.
5. “Ўзбек адабий танқиди” Антология. -Т., “Турон-Иқбол”. 2011.
6. Ҳожиаҳмедов. А. Мумтоз бадиият малоҳати. -Т., Шарқ.1999
7. Эшонкул Ж. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадиий талқини. “Фан”.- Т.: 2011.

3-AMALIY MASHG‘ULOT.

O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA OMMALASHGAN ADABIYOTSHUNOSLIK METODLARI TAHLILI

REJA:

- 1. Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida yangicha metodlardan foydalanish tajribalari*
- 2. Badiiy asarga ijtimoiy yondashuv usuli ommalashgani sabablarini muhokama qilish*
- 3. O‘zbek adabiyotshunosligiga mustaqillik yillarida kirib kelgan metodlarni o‘rganish tajribasi*
- 4. Yangicha ilmiy-tadqiqot metodlarga asos bo‘ladigan mavjud adabiy*

Tayanch tushunchalar: *adabiyotshunoslik metodlari, biografik metod, adabiy portretlar, badiiy asarga ijtimoiy yondashuv usuli, yangicha ilmiy-tadqiqot metodlari.*

Amaliy mashg‘ulotdan maqsad: O‘zbek adabiyotshunosligida turli adabiyotshunoslik metodlari mavjudligini aniqlash mashg‘uloti; Badiiy asarga ijtimoiy yondashuv usuli ommalashgani sabablarini muhokama qilish; O‘zbek adabiyotshunosligiga mustaqillik yillarida kirib kelgan metodlarni o‘rganish tajribasi; Yangicha ilmiy-tadqiqot metodlarga asos bo‘ladigan mavjud adabiy hodisalar bahsi.

Adabiyotshunoslikda turli yo‘nalishdagi metodlar mavjud. Badiiy asarni tahlili va talqini uchun adabiyotshunos turli usullarni bilishi lozim. Badiiy asar muallifini tadqiq etadigan metodlardan boxabarlik tahlilga yordam beradi. Har bir metodning nazariy asoslari, asoschilari, talqindagi individual qirralari o‘rganish dolzarb sanaladi.

Adabiyotshunoslikdagi biografik metod tamoyillarining ishlab chiqilishi va, umuman, bu metodning badiiy asarlarni o'rganishga tatbiq etilishi fransuz tanqidchisi va shoiri Sharl Ogyusten Sent-Byov (1804-1869) nomi bilan bog'lanadi. Jurnallarda bosilgan maqolalaridan uning "Dushanba kunlaridagi suhbatlar" (1851-1862), "Yangi dushanba kunlari" (1863-1870) nomli bir qancha kitoblari yuzaga keladi. Sent-Byov 24 yoshida "XVI-asr fransuz poeziyasi va teatrining tarixiy va tanqidiy obzori" tadqiqotini yozadi. Olimning yana bir muhim asari "Imperiya davrida Shatobrian va uning adabiy guruhi" (1861) deb nomlanadi.

"Adabiy portretlar" (1836-1839) nomli («Литературные портреты». Критические очерки. М. 1970) kitobi biografik metod tamoyillari asosida yozilgan. Bu kitobida Sent-Byov o'rta asrlar fransuz adabiyotini, 16-asr poeziyasini, klassiklardan Kornel, Rasin, Molyer, Lafonten ijodini, 18 --asr yozuvchilari - Volter, Didro, Bomarshe, Russo ijodini, 19 asrdan Shatobrian, Gyugo, Myusse, Jorj Sand va Flober ijodini tadqiq etadi. Adiblarning biografiyasi bilan ijodini bir butunlikda talqin qiladi.

Sent-Byov o'zining biografik yo'nalishda yozgan adabiy-tanqidiy maqolalarida har bir yozuvchi hayoti va aniq bir asariga talqiniga alohida e'tibor beradi. Zotan, "Adabiy portretlar" to'plamida: "Meni har doim xatlar, suhbatlar, fikrlar, xarakterlarning o'ziga xos turli fazilatlari, ma'naviy-ruhiy qiyofasi; bir so'z bilan aytganda - mashhur yozuvchilarning biografiyasini o'rganish o'ziga jalb etib keldi",²⁵ degan fikrlarni yozadi.

Biografik, psixologik va psixoanalitik metodlarning talqin imkoniyatlari katta. Ijodkor hayotidagi ma'lum bir voqea-hodisalar uning yozgan asarlarida qaysidir tarzda o'z aksini topadi. Psixologik metodning o'ziga xos xususiyati eng avvalo, psixologiya fani bilan bog'liq bo'ladi. Bu metodda nafaqat badiiy asar qahramonlari ruhiyati, psixologiyasi, balki muallif ruhiyatini ham qiyosiy

²⁵ Сент-Бёв Ш. Литературные портреты. Критические очерки. -М., 1970. Стр.313.

o'rganish joiz bo'ladi. Psixoanalitik va fenomenologik metodlarning inson ruhiyati bilan bog'liq.

Quyidagi she'rlarni o'zbek adabiyotshunosligidagi yetakchi metodlar asosida tahlil qiling.

Cho'lpon she'rlarini tahlil qiling va savollar tuzing:

ALDANISH

(Разочарование)

Besh yillik yonishim bir yil uchunmi?
 Erkalab o'tkuvchi bir yel uchunmi?
 Ko'zinga ko'ringan sarobmi edi?
 Men shunga aldanib tog'larmi oshdim?
 Syevgimning boqchasi xarobmi edi?
 Shu boqcha ichida yo'lmi adashdim?
 Ko'zimni o'rag'an kiprikmi edi
 Yoki ko'k tusida pardami edi?
 Ko'ngil shu choqqacha tirikmi edi?
 Jonim ko'klardami, tandami edi?
 Qo'limni tegizdim.... Odam edi-ku!
 Ko'zimda o'ynag'an bir nur edi-ku!
 Sezgim-da sog', tetik, bardam edi-ku!
 Bo'ynimga qo'l solg'an bir hur edi-ku!
 Nega men sevmadim? O't emasmi?
 Shul o't ichidagi men emasmi?
 Ka'banga osilgan but emasmi?
 Butni "Tangri" degan men emasmi?
 Men uni xayoliy, totli bir sevish,
 Ilohiy bir muhabbat, ishq bilan sevdim.
 Besh yil! Shuning uchun besh yil anglayish...
 Yonish, kuyinishlarim... oh, endi bildim.

Oh, endi bildim, kim barchasi xayol,
 Barchasi bir totli, rohat tush ekan.
 Ket, yo‘qol ko‘zimdan, haqiqat, yo‘qol,
 Bag‘rimga botmoqda og‘uli tikan.
 Chindan-da men u kun yolg‘izmi qoldim,
 Chindan-da u o‘tli sevgi bitdimi?
 Chindan-da turmushdan og‘izmi oldim?
 Chindan-da umidim butkul ketdimi?
 Chindan-da ko‘nglimda sevgi o‘tlari
 Cho‘g‘siz o‘chib qolgan shamdek o‘chdimi?
 Chindan-da ka‘bamning sanam, butlari
 Kul-parcha bo‘ldimi, butkul ko‘chdimi?
 Chindan-da men bukun sevmasmi bo‘ldim?
 Chindan-da muhabbat o‘timi so‘ndi?
 Chindan-da men bukun tikanmi yuldim?*

Ko‘nglim bu aldanishga, oh, qanday ko‘ndi?
 Sevgimning yashashi bir yilmi edi?
 “G‘uv” etib o‘tguvchi bir yelmi edi?

1922 yil.

GO‘ZAL

Qorong‘u kechada ko‘kka ko‘z tikib,
 Eng yorug‘ yulduzdan seni so‘raymen.
 Ul yulduz uyalib, boshini bukib,
 Aytadir: "Men uni tushda ko‘ramen.
 Tushimda ko‘ramen, shunchalar go‘zal,
 Bizdan-da go‘zaldir, oydan-da go‘zal!.."

Ko‘zimni olamen oy chiqqan yoqqa,
 Boshlayman oydan-da seni so‘rmoqqa,

Ul-da aytadirki: "Qizil yong'ochqa
 Uchradim tushimda, ko'milgan oqqa.
 Oqqa ko'milganda shunchalar go'zal,
 Mendan-da go'zaldir, kundan-da go'zal!
 Erta tong shamli sochlrin yozib, Yonimdan o'tganda so'rab ko'ramen.
 Aytadir: "Bir ko'rib, yo'limdan ozib,
 Tog'u toshlar ichra istab yuramen!
 Bir ko'rdim men uni — shunchalar go'zal,
 Oydan-da go'zaldir, kundan-da go'zal!..
 Ul ketgach kun chiqar yorug'liq sochib,
 Undan-da so'raymayn sening to'g'ringda.
 Ul-da uyatidan berkinib, qochib,
 Aytadir: "Bir ko'rdim, tushdamas o'ngda.
 Men o'ngda ko'rganda shunchlar go'zal,
 Oydan-da go'zaldir... mendan-da go'zal!.."

Men yo'qsil na bo'lub uni suyibmen?!
 Uning-chun yonibmen, yonib-kuyubmen.
 Boshimni zo'r ishga berib qo'yubmen,
 Men suyub...men suyub...kimni suyubmen?
 Men suygan "suyukli" shunchalar go'zal,
 Oydan-da go'zaldir, kundan-da go'zal!!!"

BINAFSHA

Binafsha senmisan, binafsha senmi,
 Ko'chada aqchaga sotilgan.
 Binafsha menmanmi? binafsha menmi,
 Sevgingga, qayg'ungga tutilgan
 Binafsha, nimaga bir ozroq ochilmay,
 Bir erkin kulmasdan uzilding?

Binafsha, nimaga hidlaring sochilmay,
 Yerlarga egilding, cho‘zilding
 Binafsha,
 Ayt menga,
 Kimlardir ularkim,
 Ignani bag‘ringga sanchalar?
 Binafsha,
 Bir so‘yla,
 U qanday qo‘llarkim,
 Uzalar, hidlaylar, yancharlar?
 Binafsha, shunchalik chiroyli yuzing bor,
 Nimaga uzoqroq kulmaysan?
 Binafsha, shunchalik tortg‘uvchi tusing bor,
 Ko‘nglimga isriqlik to‘kmaysan?
 Binafsha, yig‘lama, binafsha, kel beri,
 Qayg‘ingni qayg‘umga qo‘shgil.
 Binafsha, sen uchun ko‘kragim erk eri,
 Bu erdan ko‘klarga uchgil.
 Binafsha, go‘zalim, qayg‘ulim, kelmaysan,
 Qayg‘ung zo‘r, qayg‘umni bilmaysan,
 Menga bir kulmaysan.

KO‘KLAM QAYG‘USI

Ey qorong‘i uzun qishning xayoli
 Ko‘klam chog‘i ko‘zlarimda o‘ynama!
 Ayriliqning chidab bo‘lmas maloli
 Ko‘klam, maysa yuzlarida qaynama!
 Bir oz... bir oz ko‘ngil beray ko‘klamda
 Shaftolining go‘zal, qizil yuziga,

Bir oz... bir oz aldanmayin ko'nglimda
 Bosh chiqargan yigitlikning so'ziga
 Qarshimdagi kulib turgan yumshoq qiz
 Ko'm-ko'k maysa o'rtasida bir guldir.
 Ko'p yig'ladim... yoshlarimni qator chiz
 Va qarshimda go'zal qizni bir kuldir!
 Ko'klam chog'i ... Sayroq bulbul sayramas,
 Na uchunkim, tanburimning tili yo'q.
 Ul go'zal qiz chin qarash-la qaramas,
 Na uchunkim, umidimning yo'li yoq.
 Tillarimda har ko'klamning qo'shig'i,
 Yuragimda har go'zalning sevgisi,
 Ko'zlarimda har qayg'idan bir yig'i,
 Yuzlarimda aldanishning belgisi.
 Yolg'iz menmi ko'klam chog'i yig'lagan?
 Yolg'iz menmi har umidda aldangan?
 Yolg'iz menmi ko'kragimni tig'lagan?
 Yolg'iz menmi sevinch bilan bo'lmagan?
 Ey ko'klamning ko'z tortg'uvchi kelini,
 Nima uchun yig'latasan bir meni? ...

AMALNING O'LIMI

Ko'nglimda yig'lagan malaklar kimlar?
 Sharqning onalari, juvonlarimi?
 Qarshimda yig'lagan bu jonlar kimlar?
 Qullar o'lkasining insonlarimi?
 Na uchun ularning tovushlarida
 O'tgan asrlarning ohangi yig'lar?
 Na uchun yozmishning o'ynashlarida

Har yurish ko'nglimni nashtardek tig'lar?
Kenglik hayollari uchdimi ko'ka
Butun umidlarni yovlarmi ko'mdi?
Mangu tutqunlikka kirdimi o'lka?
Xayolda porlagan shamlarmi so'ndi?
Kechaning jon olg'ich qorong'uligi,
Najod yulduzini xayolmi bildi?
Shuncha tutqunlarning haqqi, haqligi
Bir hovuch tuproqqa qurbonmi bo'ldi?
Ohimning o'tidan chiqqan shu'lalar,
Sharqning ko'kragida bir topmasmi?
Ko'ksimdan qisilib chiqqan na'ralar,
Uhlagan dillarga kulib boqmasmu?

SUYGAN CHOQLARDA

Go'zallarning malikasi ekansan,
Buni sening ko'zlaringdan o'qidim.
O'qidim-da istiqbolim qushiga
Xayolimdan oltin qafas to'qidim.
Gunafshalar qulog'imga madhingni
So'zlab-so'zlab charchadilar, bitmadi...
Alamzada bulbul yig'lab, kechalar
Alamingning so'ngin tamom etmadi
Ko'zingdagi hikoyaning mazmunin,
Shoir bo'lsam, aytib-aytib yig'lardim.
O'shal, eski jarohatli qalbimni
Satrlarning nashtari-la tilardim
Xayolimning qip-qizildan kiyingan
Parilari, hurlarini ko'rdingmi?

Alamimdan gullar ekkan yo‘llardan
 Koinotga hayot sohib yurdingmi?
 Yo‘llaringda she‘r aytsa so‘lgan barg,
 Qulog‘imga musiqalar keltirur.
 Qachon sening musiqali ovozing
 Sening meni suyganingni bildirur?

QALANDAR ISHQI

Muhabbatning saroyi keng ekan, yo‘lni yo‘qotdim-ku,
 Asrlik tosh yanglig‘ bu xatarli yo‘lda qotdim-ku.
 Karashma dengizin ko‘rdim, na nozlik to‘lqini bordir,
 Halokat bo‘lg‘usin bilmay, qulochni katta otdim-ku.
 Ajab dunyo ekan bu ishq dunyosi, ayo do‘stlar,
 Bu dunyo deb, u dunyoni bahosiz pulga sotdim-ku.
 Uning gulzorida bulbul o‘qib qon ayladi bag‘rim,
 Ko‘zimdan yoshni jo‘ aylab, alamlar ichra botdim-ku.
 Qalandardek yurib dunyoni kezdim, topmayin yorni,
 Yana kulbamga qayg‘ular, alamlar birla qaytdim-ku.
 Muhabbat osmonida go‘zal Cho‘lpon edim, do‘stlar,
 Quyoshning nuriga toqat qilolmay yerga botdim-ku.

Iqbol MIRZO

SHAVKAT RAHMON

Uchib-qo‘nib, uchib-qo‘nib shom-saharlar
 Nafis san‘at sahnasida poyga ketdi.
 Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
 Kapalaklar uchmaydigan joyga ketdi
 Kim quyoshga soldi yerdan topib gavhar,
 Kim ko‘ngliga shu‘la istab oyga ketdi.

Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
 Chiroq yonib o'chmaydigan joyga ketdi.
 Chorbozorda so'z axtarar xaridorlar,
 Birov katta ketsa, birov mayda ketdi.
 Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
 Yolg'on qasam ichmaydigan joyga ketdi.
 Ayollarning bandi bo'ldi qaysi mardlar,
 Qay darveshlar chog'ir ila mayga ketdi.
 Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
 Tuhmat toshi tushmaydigan joyga ketdi
 Nag'malarni bas qilinglar, endi yetar,
 Qo'llaringiz bekor dutor-nayga ketdi.
 Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
 Osoyishta uxlaydigan joyga ketdi.

OSMONDA YERDA

Qishloqning machiti hayitdagidek tiqin. Eski, yirtiq – yamoq yaktaklik yalang oyoq dehqonlar machitning sahnida qoq yerda o'lturadirlar. Narigi yoqda allaqancha tikka turg'an kishilar ham bor. Unda-munda yelkasiga “beshotar” miltiq osqon milisa yigitlar ko'rinadirlar. Jamoa ijroqo'mining raisi shoshilib, pishilib u yoq-bu yoqqa chopib yuradir. Uning qo'lida bir necha o'zbekcha gazetalar, bir muncha xitobnoma – shularning hammasini bir ip bilan bog'lab olib ko'tarib turubdur... uni hali ham “amin” deb ataydirlar.

Machitning eshigidan besh-oltita yarog'liq milisalar bilan bo'lus ijroqo'mining raisi kelib kirdi. Uning yelkasida yapo'nlarining o'zlariga o'xshag'an kalta bo'ylik beshotarlari! Jamoa ijroqo'li raisi yugurib kelganlarning yonig'a turadir. Bo'lus ijroqo'li raisi jamoa ijroqo'l raisini ko'rgandan keyin:

-Xo'sh, eshon amin boshlamadingizmi? – deb so'raydir. Unga qarshi qishloq ijroqo'm raisi kulub turub:

-Sizning kelishingizga qaratib turub edik, mingboshi dodxoh – deydir.

-Bo‘lmasa boshlay bering.

-Jamo'a ijroqo‘m raisi shoshilg‘ancha xalq orasig‘a kirib ketadir...

Qiziq hol: O‘zbekistonning eng chekka va qorong‘i qishloqlarining birida bo‘layotqon shu yig‘in (miting)da osmonda uchub yurush to‘g‘risida ma‘ruza o‘quladur.

Yig‘in ochilmasdan ilgari qishloq yigitlari o‘zaro qiziq-qiziq gaplarni gapirishib o‘lturarlar edi. Shunday aylanib yursam o‘ntacha yosh yigit bir joyg‘a to‘planib olib, kulusha-kulusha gapdashardirlar:

-Osmonda uchamiz ekanda!

-Qig‘irg‘a o‘xshab a?

-Ha, xuddi qig‘irg‘a o‘xshab. Yo‘q e... Biz qig‘irdan ham o‘tub lochin bo‘lub ketamiz.

-Bedana tutub yeyishni ko‘rung bo‘lmasam.

-U vaqtda qig‘irning ham keragi yo‘q.

-Kaklikni ayting.

-E-i-i... Maz-za!.

Ularning yonig‘a shahardan chiqqan bir tashviqotchi yigit boradir. Biroz haligilarning gaplarini eshitib turg‘ondan keyin haligi tashviqotchi yigit ham gapga aralashib, havo kemalarining iqtisod jihatidan keltiraturg‘on foydalarini tushunturub ketadir. Mana uning gaplari:

-Akalar, kaklik bilan bedana yeyish-ku, qig‘ir bilan ham bo‘la beradi-ya; lekin mana bu to‘plang yillarida buzulg‘an yurtni, vayron bo‘lg‘on shahar va qishloqlarni obod qilish kerak. Hammadan ko‘ra mana bu tsh zarur...

Dehqon yigitlar uning gapini bo‘lub:

-Rost aytasiz mullaka, hammadan ham bu zarur. Biz endi boyag‘i gaplarni o‘ynashib, hazillashib aytkan edik-da!-deydirlar.

Shaharlik yigit so‘zida davom qiladir:

-Mayli, hazil ham kerak. Besh-olti yilan beri hazil yuzini ko‘rganingiz yo‘q.

Gapimizga kelaylik: obodliq degan narsa bordi-keldi, qatnov bilan bo‘ladir. Qatnovg‘a ot-arava, poyiz, kema kerak. Bularning boralmayturg‘on joyig‘a tezlik bilan, osonliq bilan havo kemasi boradir. Masalan: Qoshqor tomong‘a, Avg‘on tomong‘a, uzoq yaylovlarg‘a, Maskov bilan Toshkant orasig‘a.

Moskov bilan Toshkantning o‘rtasi tez yuraturg‘on poyizga besh kecha-kunduzlik yo‘l bo‘lsa, havo kemaga bir kecha-kunduzlik yo‘l...

Dehqon yigitlar hayron bo‘lub, yoqalarini ushlaydirlar:

-Qaran-a... Xudoyo tavba...

-Qani, hoy birodarlar, yaqinroq kelib o‘lturinglar, shahardan kelgan mehmonlar ba’z aytar ekanlar!

Jamoat ijroqo‘m raisining baland ovoz bilan aytkan shu gapidan keyin hamma duv-duv joyidan jilib davrani torroq oladir.

Yig‘inning o‘rtasidan bo‘lis ijroqo‘m raisining xirillagan kuchisz, bo‘g‘uq tovushi eshitiladir:

-Yaxshilab quloq beringlar, to‘palang, shovqun, g‘ovur-g‘uvur qilmanglar, o‘zinglarga foydalik gaplar bo‘ladi!

Hamma jim.

Yig‘inning o‘rtasida bir sandal qo‘yulg‘an. Sandalning tevaragida uchta yog‘och eshak. Unda bo‘lus va qishloq ijroqo‘mlarining raislari, shahardan kelgan ikki musulmon tashviqotchi, bir ovpupoli qizil kamandir o‘lturadirlar. Jamoat va bo‘lis ijroqo‘mlarining mirzalari bilan 2-3 ta milisa yigitlar ham o‘sha joyda...

Maskavdami Toshkandami o‘qub yotqan yosh bir yigit – “fo‘rma” kiyim ustidan yozliq shoyi to‘p kiygani holda, sekingina sandal (tapcha)ning ustiga chiqadir. Tutula berib oyoqlari bind-bandidan ajralg‘an, so‘lqillab qolg‘on sandal, yigit chiqishi bilan u yoq-bu yoqqa qing‘g‘ayib qo‘yadir... Yigit bir-ikki pilanglab olib, sandalga qoraydir-da, uyatqanidan yengilgina qizarib kular...

-Tog‘alar, akalar, otalar!...

Yigitning jaranglagan, toza kuchlik ovozi shu soʻzlarga qanot qoqib, yiroq-yiroqlargʻa olib ketadir...

Soʻz tugagandan keyin ijroqoʻm raislariga ergashib bir muncha kishi sekingina, erinchaklik bilangina chappak chalib qoʻyadir.

Sandalga yana bir yigit chiqadir. Tajangligi yuzlardan belgili boʻlgʻan bu oruq va qotma yigit, muallim boʻlsa kerak, birdan baland ovoz bilan soʻz boshlab, maorif masalasidan tushadir...

Yigit qizdi; sandal lang-lang qiladir. Yigitning qoʻllari u yoq-bu yoqlargʻa uchub, barvasta qimirlab turadir. Yuzlari qipqizardi; terlar dona-dona boʻlub, yuzlarida koʻpiklashadi...

Yigʻilgʻonlar jim, hech kim qimirlamaydir.

Yigit yigʻilgʻonlarning ogʻir joylaridan, yaralariga nashtar boʻlub tegaturgʻon narsalardan gapirdi shekilli... Dehqonlar orasida yenglari bilan koʻzlarini artkanlar boʻldi...

Yigit soʻzini tamom qilib tushkandan keyin ijroqoʻm raislari chappak chalmadilar; nimaga desangiz, ularning yenglari ham dastroʻmollari ham koʻzlarida edi...

Ovroʻpali kamandir ilgari vaʻz aytgan yigitdan soʻradi:

-Nimaga bular yigʻlaydirlar?

-Vaʻz taʻsirlik boʻldi.

-Nima toʻgʻrisida gapirdi oʻrtogʻimiz?

-Bilmaslik, tushunmaslik toʻgʻrisida...

Bunga rosa 6 oy boʻldi. Bir zamon qish vaqtida yoʻl usti toʻgʻri kelib qoldiyu, oʻsha qishloqdan oʻtdim.

Menga tanish selijroqoʻm raisi bir kecha meni olib qoldi, kechasi gulxan qilib oʻlturub koʻb kishilar bilan guplashdim.

Orada menga eng maʻqul boʻlgʻon bir yigit bor edikim, u ham boʻlsa – oʻsha qishloqda shu yil ochilgʻon yangi maktabning mudiri va muallim!

Muallim qishloq bolalaridan xursand. Ularni maqtab:

-Favqulodda iste'dod bor. Miyalari hech narsa bilan zaharlanmag'an; toza, keng. Xuddi o'zlarining talalarig'a o'xshaydir! – dedi.

O'tkan kuz haligi yig'indan 1-2 oy keyin havo kemanding uchub o'tkanini ko'ribdirdilar. Shuni mehmonxonaga to'plang'an dehqonlar juda g'alati qilib aytib berdilar.

Ular xiyli vaqtgacha "azkiya" qilishdilar, "payrav" bog'lashdilar, bir – birlarini chandishlar. Kulishdek.

Men ham dunyo-olamning ahvolidan xiyli gapirib berdim. Ishqilib chekka va qorong'i qishloqlarda yurub ham osmon bilan yerni chaynashdek...

Cho'lpon

1924 yil. Dekabr

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulhamid Cho'lpon. *Kecha*. T.: O'zdavnashr, 1936.
2. Cho'lpon. *Yana oldim sozimni*. T.: Adabiyot va san'at. 1991.
3. Каримов Б. Икки даҳо – икки бебаҳо. Тошкент. Ўзбекистон миллий энциклопедияси" нашриёти. 2020 йил. 5 б.т.
4. Каримов Н. XX аср манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009

V. KEYSLAR BANKI

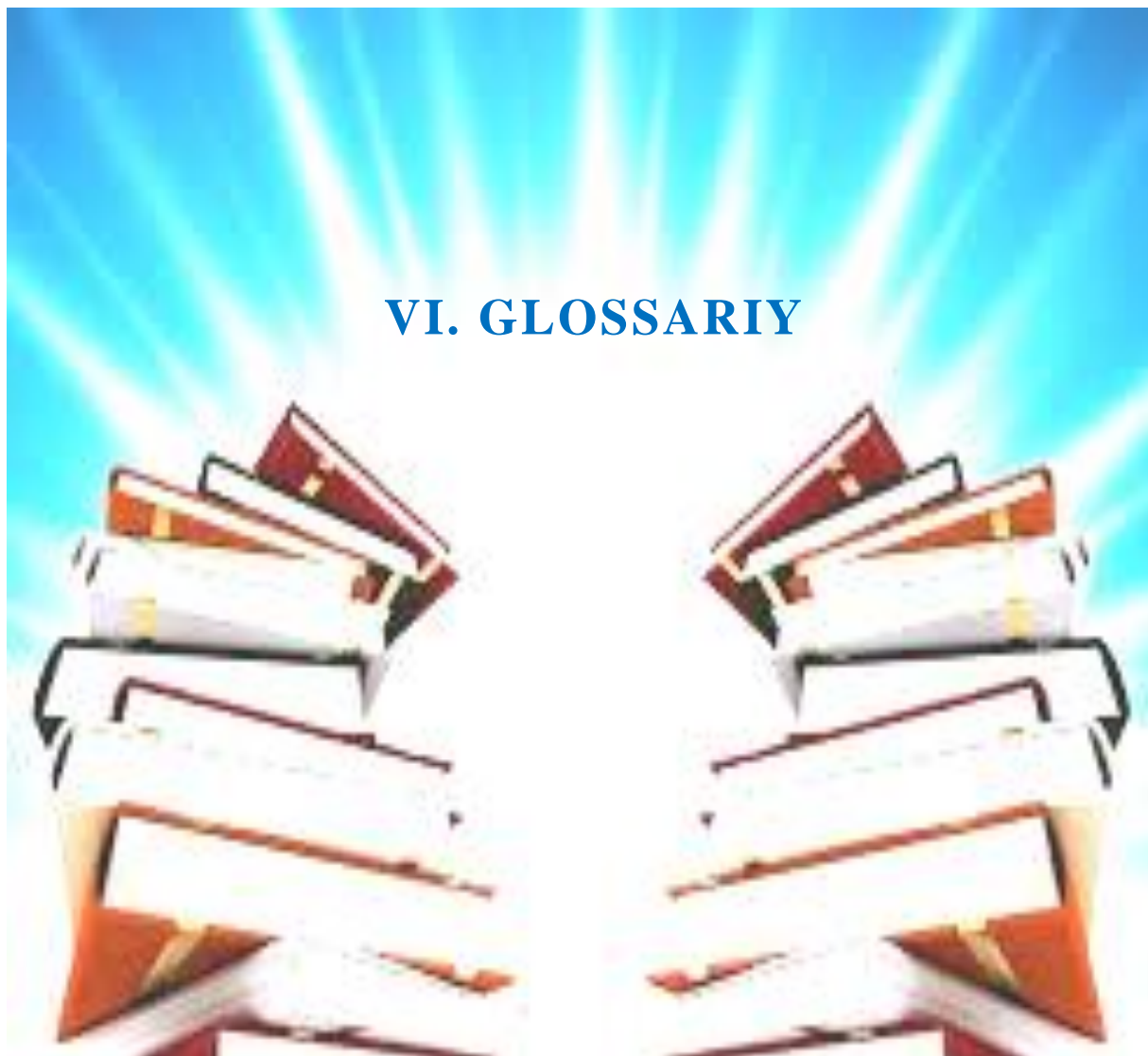
V. KEYSLAR BANKI

Keyslar uchun “keys-stady” metodi asos sanaladi. “Keys-stadi” - inglizcha soʻz boʻlib, (“case” — aniq vaziyat, hodisa, “stadi” — oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921-yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

Modul boʻyicha quyidagi keyslarni yechish maqsadga muvofiq sanaladi

- 1-keys.** Biografik va psixologik metodlarning eng asosiy farqli qirralari nima?
- 2-keys.** Psixoanalitik metodning ilmiy-nazariy asoslari toʻgʻrisida maʼlumot bering.
- 3-keys.** Oʻzbek adabiyotshunosligida muallifni oʻrganish yoʻlida yozilgan asarlar qaysilar?
- 4-keys.** Adabiyotshunoslikda badiiy asar mohiyatini oydinlashtirishga qaysi usullar koʻproq foyda beradi?

VI. GLOSSARIY

VI. GLOSSARIY

Termin	O‘zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Adabiyot	arabcha so‘z bo‘lib, u “odob” (ko‘plik shakli “adab”) so‘zidan olingan.	is an Arabic word derived from the word "odob" (plural "adab"). The word also has two parts, meaning "to study literature," "to study literature." From this it is clear that literary criticism is the study of literature.
Adabiyotshunoslik	so‘zi ham ikki qismdan iborat bo‘lib, u “adabiyot bilan shug‘ullanish”, “adabiyotni o‘rganish” ma’nosini anglatadi. Bundan ayon bo‘ladiki, adabiyotshunoslik adabiyot haqidagi fandır.	studies the principles of the development of literature, the peculiarities of each period, the creative activity of artists.
Adabiyot tarixi	adabiyotning taraqqiyoti tamoyillarini, har bir davrning o‘ziga xos xususiyatlarini, ijodkorlarning ijodiy faoliyatini o‘rganadi.	the connection between literature and social life, the development of the art of speech in connection with the development of human society, the nature of literary types and genres,

		their peculiarities,
Adabiyot nazariyasi	adabiyot va ijtimoiy hayot orasidagi bog'liqlikni, so'z san'atining kishilik jamiyati taraqqiyoti bilan bog'liq holda rivojlanishini, adabiy tur va janrlar tabiatini, ularning o'ziga xos xususiyatlarini, badiiy asar tuzilishi, uni tashkil etuvchi qismlarni, asarning tili, ifoda uslubini, badiiy-tasviriy vositalarni, adabiy yo'nalish, adabiy uslub, adabiy maktab, ijodkorning badiiy mahorati kabi masalalarni o'rganadi.	the structure of the work of art, its constituent parts, the language of the work, studies issues such as style of expression, artistic-visual means, literary direction, literary style, literary school, artistic skill of the artist.
Adabiy tanqid	joriy adabiy jarayonni tahlil qiladi. Yaratilayotgan asarlarning g'oyaviy-estetik qimmatiga baho beradi. Adabiy jarayonda paydo bo'layotgan o'zgarish, yo'nalish, uslublarni aniqlaydi. Asarlarning kishilar did, tafakkuriga ta'siri haqida fikr bildiradi.	analyzes the current literary process. Evaluates the ideological and aesthetic value of works. Identifies changes, trends, and styles that occur in the literary process. Explains the impact of works on people's tastes and

		thinking.
Filologiya	grekcha soʻz boʻlib, philo - sevaman, logos - soʻz, bilim demakdir.	is a Greek word, philo - I love, logos - a word, knowledge.
Obraz	soʻzning oʻzagi “raz” (chiziq) boʻlib, undan “razit”(chizmoq, yoʻnmoq, oʻymoq), undan “obrazit”(chizib, oʻyib, yoʻnib shakl yasamoq) paydo boʻlgan. Ana shu “obrazit” soʻzidan “obraz” atamasi vujudga kelgan. Bu soʻz “umuman olingan tasvir” maʼnosini bildiradi. Obraz ham umumlashgan, ham individuallashtirgan xususiyatni oʻzida gavdalantirgan hodisadir	The root of the word is "raz" (line), from which "razit" (draw, carve, carve), from which "obrazit" (draw, carve, shape) which was. It is from this word "obrazit" that the term "image" is derived. The word means "image in general." An image is an event that embodies both a generalized and an individualized feature
Badiiylik	hodisalarni hayotiy, jonli manzaralarda, kishini taʼsirlantiradigan, unda tasavvur uygʻotadigan qilib tasvirlash. Badiiylik barcha sanʼat turlariga xos hodisa.	to describe events in vivid, vivid scenes, in such a way as to impress and evoke. Art is a phenomenon of all kinds of art.

Badiiy to‘qima	obrazning ichki-tashqi qiyofasi, maqsad, intilishlarini namoyon etuvchi voqealarni o‘ylab topishdir	is to invent events that reflect the inner and outer appearance, purpose, and aspirations of the image
Realistik obrazlar	xarakter-xususiyatlari, xatti-harakatlari hayotdagi kishilarga mos keladigan obrazlar	character traits, behaviors that are appropriate to people in life
Romantik obrazlar	ijodkorlarning orzu-xayollarini ifoda etgan kishilar siymosidir. Ularda ijodkorlarning orzu-umidlari, jamiyat to‘g‘risidagi, kishilar haqidagi niyatlari namoyon bo‘ladi	is the image of people who express the dreams of the creators. They reflect the dreams of the artists, their intentions about society and people
Xayoliy-fantastik obrazlar	romantik obrazlarga o‘xshab ketadi. Bu obrazlarda ijodkorlarning hayotga ideal munosabati, dunyoqarashi ifodalangan bo‘ladi. Xayoliy-fantastik obrazlar mo‘jizaviy, ilohiy xususiyatlar egasi qilib ko‘rsatiladi. Xalq dostonlari, ertaklaridagi qahramonlarni xayoliy-	resembles romantic images. These images are the basis for the creators' ideal attitude to life, their worldview. Fantastic characters are defined as possessing miraculous, divine issues. The heroes of folk epics and fairy

	fantastik obrazlar deyish mumkin	tales can be called fantastic characters
Majoziy obrazlar	muayyan narsa-hodisalar qiyofasini umumlashtirib ifodalovchi ramziy obrazlardir. Jumladan, so‘fiyona adabiyot asarlarida yor deyilganda Xudo nazarda tutiladi. Gul, lola muhabbat, sevgi izhori ramzi sanaladi	are symbolic images that generalize the image of a particular object-event. In Sufi literature, for example, God is mentioned. The flower, the tulip is a symbol of love, an expression of love
Allegorik obrazlar	majoziy obrazlarning biri sanaladi. Allegorik obrazlar, odatda, masal va ertaklarda bo‘ladi. Masal, ertaklarning asosiy qahramonlari esa hayvonlar, jonivorlardir. Ularda ayrim odamlarning fe‘l-atvoridagi kamchilik, illatlar ko‘rsatiladi	is considered one of the figurative images. Allegorical images are often found in parables and fairy tales. For example, the main characters of fairy tales are animals. They show flaws in the behavior of some people
Xarakter	o‘z xatti-harakatlari, maqsad, intilishlari, o‘y-kechinmalari, dunyoqarashi, fe‘l-atvori bilan alohida ajralib turadigan to‘laqonli	is a complete image that is distinguished by its actions, goals, aspirations, thoughts, worldviews, and

	obrazdir. Shuning uchun har qanday obraz badiiy xarakter bo'la olmaydi. Asardagi yetakchi qahramon har jihatdan faol bo'lsa, o'zining barcha jihatlari bilan yorqin ko'rinib tursagina u badiiy xarakter bo'la oladi	behaviors. Therefore, any image cannot be artistic. The protagonist of a work can be an artistic character only if he is active in all respects and shines in all his aspects.
Personaj	badiiy asardagi barcha qahramonlar, jumladan, badiiy xarakter darajasiga ko'tarilmagan qahramonlar ham personaj hisoblanadi.	all the characters in a work of art, including those who have not risen to the level of artistic character, are characters.
Shakl va mazmun	voqea-hodisalarning tashqi ko'rinishini aks ettirish orqali ularning ichki mohiyatini gavdalantirish.	embodying the inner essence of events by reflecting their appearance.
Mavzu	ijodkor tanlagan hayotiy voqealar, u yoritgan asosiy muammolarning umumlashmasi. Adabiy asar uchun asos qilib olingan fikr va maqsad uning mavzusidir.	the life events chosen by the creator, a generalization of the main problems he covers. The idea and purpose on which a literary work is based is its subject.
G'oya	ijodkor maqsadini boshqarib, uning qarashlari,	it is the phenomenon that

	<p>hodisaga yondashishlarini ma'lum bir izga solib turadigan ana shu hodisa</p>	<p>guides the creator's purpose and determines his or her views and approach to the event</p>
Konflikt	<p>lotincha conflictus degan so'z bo'lib, "to'qnashish" degan ma'noni bildiradi. Ziddiyat, to'qnashuv hayot taraqqiyotini ta'minlovchi asos bo'lgani singari badiiy konflikt ham asarning qiziqarli bo'lishining yetakchi vositasidir</p>	<p>the Latin word conflictus means "collision." Just as conflict is the basis of life, artistic conflict is the leading means of making a work interesting.</p>
Kompozisiya	<p>lotincha compositio so'z bo'lib, "tuzilish, qurilish, tarkib" demakdir. Badiiy asar kompozitsiyasiga quyidagicha ta'rif-tavsif berish keng tarqalgan: "badiiy asar qismlari, detallari, badiiy tasvir vositalarining ma'lum maqsad asosida muayyan tartibda joylashtirilishi".</p>	<p>The Latin word compositio means "structure, construction, content." It is common to describe the composition of a work of art as follows: "the placement of parts, details, means of artistic expression in a certain order on the basis of a specific purpose."</p>
Syujet	<p>fransuzcha sujet so'z bo'lib, "narsa, mazmun, mavzu" degan ma'noni bildiradi. Asar mazmunini</p>	<p>a French subject is a word that means "thing, content, subject." The</p>

	tashkil etadigan, qahramonlar o'rtasidagi aloqa, munosabatlar tizimi.	system of communication between the protagonists, which forms the content of the work.
Fabula	lotincha fabula so'z bo'lib, masal, hikoya qilish demakdir. Badiiy asar fabulasi deganda asar uchun asos bo'lgan hayotiy material nazarda tutiladi. "Fabula — asar voqealarining mantiqiy jihatdan uzviy bog'liqlikdagi yaxlit silsilasi" ham deyiladi. O'z ma'no va mohiyatiga ko'ra bu ikki termin bir-biriga sinonimik xarakterga ega bo'lib, hozirgi adabiyotshunoslikda syujet termini faol qo'llaniladi. Fabula termini esa asta-sekin iste'moldan tushib qolmoqda".	is a Latin word for fable, for example, to tell a story. A fable is a living material that forms the basis of a work of art. It is also called a "fable" - a coherent sequence of events in a work that is logically connected. The two terms are synonymous in meaning and essence, and the term plot is actively used in modern literature. The term "fabula" is slowly falling out of use. "
Ekspozisiya	lotincha expositio so'z bo'lib, "tushuntirish" degan ma'noni anglatadi. Voqealar kechgan joy, davrning ijtimoiy	The Latin word is expositio, meaning "to explain." An exposition is a description of the

	<p>manzarasi, qahramonlar unib-o‘sgan muhit shart-sharoiti kabilar tasviri ekspozisiya deb yuritiladi. Ekspozisiya asarning istalgan o‘rnida bo‘lishi mumkin.</p>	<p>place where the events took place, the social landscape of the period, and the environment in which the heroes grew up. The exposition can be anywhere in the work.</p>
<p>Tugun</p>	<p>badiiy asarda qahramonlar o‘rtasidagi ziddiyatlarning paydo bo‘lishi. Tugun, ko‘pincha, qahramonlarning ilk bor uchrashuvi yoki biror jiddiy muammo yuzasidan tortishishi tufayli paydo bo‘ladi. Voqealar tuguni faqat qahramonlar o‘rtasida emas, qahramonning aynan o‘zining o‘y-kechinmalari bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin</p>	<p>the emergence of contradictions between the protagonists in a work of art. The knot is often caused by the heroes meeting for the first time or arguing over a serious issue. The knot of events can be connected not only between the protagonists, but also with the protagonist's own thoughts.</p>
<p>Voqea rivoji</p>	<p>syujetdagi voqealarning ma’lum tugundan so‘nggi rivojlanish jarayoni. Tugun to‘satdan yuzaga kelganday bo‘lishi mumkin. Biroq voqea rivoji uzoq davom</p>	<p>the process of development after a certain node of events in the plot. The knot may appear suddenly. But the</p>

	etadigan jarayon.	course of events is a long process.
Perepetiya	syujet voqealari rivoji davomida paydo bo'lgan yangi tugunlar yoki chigalliklar	new nodes or confusions that appear during the course of the plot
Voqealar kulminasiyasi	- asar syujetidagi voqealarning eng yuqoriga ko'tarilib, asosiy qahramonlar xarakteri, qiyofasini ko'rsatadigan epizod. Yechim - syujet voqealari va qahramonlar taqdirining hal bo'lishini gavdalantiruvchi epizod	an episode that rises to the top of the plot and shows the character of the main characters. The Solution is an episode in which the plot unfolds and the fate of the protagonists is decided
Muqaddima	muallif o'quvchiga o'z maqsad-muddaosini ma'lum qilib, asari haqida tushuntirish, izohlar berishi	the author informs the reader of his intentions, explains and comments on the work
Xotima	qahramonlarning asar syujeti voqealari tamom bo'lgandan keyingi taqdiri haqida ma'lumot beruvchi qismi	the part of the plot that tells the story of the heroes after their events
Portret	fransuzcha portrait so'z bo'lib, "tasvir" degan ma'noni bildiradi. Badiiy asarda portret qahramon	is a French word for portrait, meaning "image." In art, portraiture is one of the

	<p>obrazini yaratishga asos bo'ladigan omillar orasida eng muhimidir. Chunki yozuvchi voqealarda ishtirok etayotgan, o'ylayotgan, qanaqadir maqsadlari bo'lgan qahramon qiyofa, ko'rinishini albatta gavdalantiradi. Qahramon portreti uning suratini ko'rsatish uchungina emas, balki ruhiy dunyosidagi holat, o'zgarishlarni anglash, tushunish uchun ham zarur vosita bo'ladi.</p>	<p>most important factors in creating the image of a hero. Because the writer is the protagonist who is involved in the events, who thinks, who has some purpose, who is the personification. The portrait of the protagonist is not only a means of showing his image, but also a means of understanding the situation in the spiritual world, the changes.</p>
<p style="text-align: center;">Detal</p>	<p>detallar asosida hosil bo'ladi. Detal qahramon portretini emas, uning fe'l-atvorini ko'rsatishda ham ijodkor e'tiborni qaratgan personajlar ko'rinishi, qiyofasi xususidagi mulohazalar ularning tashqi jihatlari haqidagina emas, ichki holatlari to'g'risida ham muayyan tasavvur olish imkonini beradi. Bu</p>	<p>based on details. Comments on the appearance of the characters, who pay creative attention not only to the portrait of the protagonist, but also to his character, allow us to get a clear idea not only of their appearance, but also their inner state. This</p>

	<p>esa alohida ahamiyat kasb etadi. Detal qahramon xarakter-sajiyasini yorqinlashtirgani singari, joy manzaralarini aniq gavidalantirishga ham asos bo'ladi.</p>	<p>is of particular importance. Just as the detail illuminates the character of the protagonist, so it is the basis for a clear representation of the landscape.</p>
Lirik chekinish	<p>ijodkorning syujet voqealarini to'xtatib, ular tufayli o'zida paydo bo'lgan ichki kechinmalarni bayon etishi</p>	<p>the artist stops the plot events and describes the inner experiences that arise as a result of them</p>
Peyzaj	<p>fransuzcha paysage so'z bo'lib, "mamlakat", "joy" degan ma'noni bildiradi. Peyzaj badiiy asarda aks ettirilgan tabiat manzaralari, voqeahodisalar kechgan joylar ko'rinishi tasviridir. U qahramonlar holat, kayfiyatini gavidalantirishning muayyan vositasi hisoblanadi</p>	<p>The French word paysage means "country," "place." Landscape is a representation of natural landscapes and scenes depicted in a work of art. It is a certain means of embodying the mood of the heroes</p>
Sayyor syujet	<p>bir xil mavzu, bir xil qahramonlar taqdiri naql</p>	<p>works that convey the same theme, the fate of</p>

	qilingan asarlar. Sayyor syujet barcha milliy adabiyotlar tarixida mavjud hodisa	the same heroes. The planetary plot is an event that exists in the history of all national literatures
Badiiy asar tili	adabiy til me'yorlariga tayanadigan, umumxalq tiliga asoslangan, hamma uchun tushunarli ifodalarni qamrab olgan, ijodkorlar tomonidan jilolangan til. Badiiy asar tili ilmiy asarlar tilidan tasviriylik, emosionallik, obrazlilik, aforizm kabi xususiyatlari bilan farq qiladi.	a language based on the norms of literary language, based on a common language, containing expressions that are understandable to all, polished by the creators. The language of a work of art differs from the language of scientific works in such features as imagery, emotionality, imagery, aphorisms.
Dialog	yunoncha dialogos so'z bo'lib, "ikki kishi o'rtasidagi so'zlashuv" degan ma'noni anglatadi	is a Greek word for dialogue, meaning "a conversation between two people."
Monolog	ham yunoncha (monos — bir va logos — so'z, nutq) so'z bo'lib, u badiiy asarda ishtirok etuvchi personajlarning o'z-o'ziga	is also a Greek word (monos - one and logos - word, speech), which is the speech of the characters in a work of

	yoki boshqalarga qaratilgan nutqi sanaladi	art directed at themselves or others.
Jargon	fransuzcha jargon soʻz boʻlib, “buzilgan til” degan maʼnoni bildiradi. Binobarin, jargon sunʼiy, yasama tildir. U muayyan guruh kishilari doirasidagina qoʻllanadi. Jargon soʻzlar ham barcha kishilarning nutqida ishlatiladigan soʻz, iboralardan tarkib topgan boʻladi.	a French slang word meaning "broken language." Therefore, slang is an artificial language. It only applies to certain groups of people. Jargon words are also words and phrases that are used in everyone's speech.
Oʻxshatish	narsa-buyumning maʼlum bir belgisini boshqa narsa-buyumga solishtirishdir. Oʻxshatish fikrni yaqqol ifodalash imkoniyatini beradi	is to compare a particular feature of an object with another object. The analogy allows the idea to be expressed more clearly.
Mubolagʻa	narsa-hodisalarning xususiyat, belgilarini kuchaytirib, orttirib tasvirlashdir. Mubolagʻa muayyan narsa-hodisalarni boshqalaridan alohida ajratib koʻrsatish maqsadida qoʻllanadi	the feature of things is to describe them in a way that amplifies and aggravates the signs. An expression is used to distinguish certain things from others
Metafora	yunoncha metaphora soʻz	The Greek word

	<p>bo‘lib, “ko‘chirish” degan ma‘noni anglatadi. U narsahodisalar o‘rtasidagi o‘xshashlikka asoslangan bo‘ladi. Biroq metafora aynan o‘xshatish emas.</p>	<p>metaphora means "to move." It is based on the similarity between things. But metaphors are not exactly metaphors.</p>
<p>Metonimiya</p>	<p>ikki tushuncha o‘rtasidagi yaqinlikka asoslangan o‘xshashsiz ko‘chim. Metonimiya yunoncha metonomadzo so‘z bo‘lib, “qayta nomlash”dir</p>	<p>a unique migration based on the closeness between two concepts. Metonymy is the Greek word metonomadzo, meaning "renaming."</p>

VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажегимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион

- ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сонли Фармони.
 13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.
 14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.
 15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон Фармони.
 16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.
 17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.
 18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 29 январдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги атамалар комиссиясининг фаолиятини ташкил қилиш чора-

тадбирлари тўғрисида” ги 40-сонли Қарори.

III. Maxsus adabiyotlar

19. Расулов А. Бадий асарга ёндашув асослари. (Ўқув қўлланма). – Т., 2003.
20. Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси (Ўқув қўлланма) – Т.:Муҳаррир, 2011.
21. Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. «Шарқ» нашриёти. 2004.
22. Хализев В. Е. Теориялитературы. Учебник.-М.: «Вышая школа», 1999
23. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. - Т.: «Ўзбекистон», 2014.
24. Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. –Т. “Академнашр”. 2014.
25. Каримов Б. Рухият алифбоси. –Т. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2018.
26. Каримов Н. XX аср манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009
27. Норматов У. Ижод сеҳри. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти. 2007.
28. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. «Фан», 2006.
29. Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили. Тошкент. “Академнашр”. 2011.
30. Шарқ мумтоз поетикаси (Ҳ.Болтабойев талқинида). -Т. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. 2008.
31. Теории, школы, концепции. М. 1975.
32. Қосимов Б. Миллий уйғониш. «Маънавият». 2002
33. Қуронов Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Т: “Фан”, 2008.
34. “Ўзбек адабий танқиди” Антология. -Т., “Турон-Иқбол”. 2011.
35. Ҳожиаҳмедов. А. Мумтоз бадиият малоҳати. -Т., Шарқ, 1999

36. Эшонкул Ж. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадиий талқини. “Фан”.-Т.: 2011.
37. XX аср ўзбек адабиёти масалалари. “Фан”.-Т.: 2012.

IV.Elektron ta’lim resurslari

38. <http://edu.uz>.
39. <http://lex.uz>
40. <http://ziyonet.uz>
41. <http://natlib.uz>
42. <http://journalpro.ru/articles/effective-methods-of-teaching-literature>
43. <https://natureofwriting.com/courses/writing-about-literature/lessons/methodology>
44. https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/442705?journalCode=sc_hoolreview

VIII. TAQRIZLAR

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi prof. B.Karimov tomonidan tuzilgan "Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar" nomli fan dasturi va o'quv-uslubiy majmuaga

T A Q R I Z

"Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar" moduli uchun tuzilgan o'quv-uslubiy majmua tinglovchilarga jahon adabiyotshunosligida mavjud metodlari to'g'risida bilim berishga qaratilgani bilan ajralib turadi. Bu majmuada dunyo adabiyotshunosligida mavjud metodlar tasnifi va tavsifini amalga oshirish, adabiyotshunoslik metodlari ko'lami bo'yicha ma'lumotlar berish, jahon adabiyotshunosligidan o'zbek adabiyotshunosligiga kirib kelgan metodlar mohiyatini o'rganiish, ijodkor shaxsiga qaratilgan metodlar masalasini muhokama qilish, adabiy kontekstga qaratilgan metodlar mazmun-mohiyatini talqin etish, badiiy asarning shakli qirralarini o'rganadigan metodlarga xos tamoyillarni tushuntirish kabi jada ko'p masalalar qamrab olingan. Tinglovchilar ayni metodlarni o'rgangandan keyin, amaliy mashg'ulotlarda ularni qo'llay olish jihatiga ham diqqat qaratilgan. O'zbek adabiyotshunosligiga dunyo adabiyotshunosligidan kirib kelgan metodlar qiyosi hamda adabiyotshunoslik metodlarining keng ko'lamga ega ekani yuzasidan beriladigan bilimlar ham ahamiyatga ega, albatta.

O'quv-uslubiy majmua "Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar" moduliga oid asosiy masalalarning mohiyatini yoritishga yordam beradi.

Umuman olganda B.Karimov tomonidan tuzilgan "Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar" nomli fan dasturi, o'quv-uslubiy majmua mavjud o'quv-uslubiy talablarga to'liq javob beradi, uni bemalol nashrga tavsiya etish mumkin.

Z.Abdirashidov

filologiya fanlari doktori

**TOSHDO‘TAU HUZURIDAGI PKQTMO TARMOQ MARAZIDA
O‘QITILADIGAN “O‘ZBEK TILI FILOLOGIYASI: O‘ZBEK
ADABIYOTSHUNOSLIGI” YO‘NALISHI KURSI O‘QUV DASTURIGA
TAQRIZ**

Mazkur yo‘nalish o‘z maqsad va vazifalriga ega, albatta. Buning ijrosi uchun esa kredit modul tizimida dasturda ko‘rsatilgan fanlarni dunyo ilm-faniga mos ravishda tashkil etish lozim bo‘ladi. Fanlararo integratsiya, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘qitish va bili olishda turli metod hamda metodologiyalarni qo‘llash – bu davr talabi sanaladi. “Jahon adabiy ta‘limining yetakchi konsepsiyalari”, “Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar”, “Oliy ta‘limda mumtoz she‘r tuzilishini o‘qitish muammolari”, “Semantikaning dolzarb muammolari”, “Folklor va yozma adabiy aloqalar”, “O‘zbek jadid adabiyoti dunyo adabiyotshunosligi kontekstida” kabi modullarning dasturga kiritilgani maqsadga muvofiq ekanini ta‘kidlash zarur.

Dasturda har bir fanni o‘quv jarayoniga tatbiq etish uchun, tinglovchilar malakasini oshirish maqsadida rasmiy hujjatlar, jumladan, o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan bilimlar, malaka talablari hamda kompetensiyalar ishlab chiqilgan. Zero, o‘zbek adabiyotshunoslarining darajalarini dunyo ilm-fani olimlari, muallimlari darajasiga ko‘tarish uchun dunyo adabiyotshunosligidagi ilg‘or adabiy-nazariy metodlar tamoyillari, badiiy asarlarning shakliy jihatlariga doir muammolari, jadid adabiyotining dunyo adabiyotshunoslari tomonidan o‘rganilishi, dunyo ilm-fan markazlarida o‘zbek adabiyoti muammolari tadqiqotlari, o‘zbek yozma dabiyoti bilan xalq og‘zaki ijodi bilan aloqalarini tinglovchilar e‘tiboriga havola etish o‘zining yaxshi samaralarini berishi tabiiy.

Dasturda har bir fanning qisqacha tavsifi, amaliy mashg‘ulotlarni tashkil qilish bo‘yicha ko‘rsatma va tavsiyalar, malakaviy attestatsiya talablari, shuningidek, tinglovchilarni eng muhim adabiyotlar bilan tanishtirish uchun yangi ilmiy-nazariy adabiyotlar taqdim etilgan. Amaliy mashg‘ulotlarda tinglovchilarning ilmiy-

pedagogik faoliyatini inobatga olinishi, ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llay olish malakasiga, ayniqsa, talabalar bilan ustozlarning o'zaro muomala madaniyatiga e'tibor berish kabi masalalarning ushbu o'quv dastur tuzuvchi professor-o'qituvchilari diqqatini o'ziga jalb etgani katta ahamiyatga ega.

Shu bilan birga har bir tavsiya qilingan fanlar kesimida nazariy, maxsus ilmiy adabiyotlarning tavsiya qilingani ham tinglovchilar ilmiy-metodologik saviyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Umuman olganda, mazkur dasurni ta'lim jarayoniga tatbiq etish maqsadga muvofiq, deb hisoblayman.

Filologiya fanlari doktori

S.Normamatov

T.C.
ISTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Dil Merkezi Başkanlığı

14.09.2020

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi "O'zbek tili filologiyasi: o'zbek adabiyotshunosligi" yo'nalishi kursi o'quv dasturiga

TAQRIZ

Avvalo shuni atohida ta'kidlash lozimki, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tashkil qilinganiga ko'p vaqt o'tganiga qaramay, ilmiy, pedagogik yo'nalishda katta yutuq va natijalarga erishmoqda. Binobarin, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish markazining aynan shu nufuzli universitet qoshida ochilgani ayni muddao bo'lgan.

"O'zbek tili filologiyasi: o'zbek adabiyotshunosligi" yo'nalishidagi o'quv dasturining mazmun-mundariyasi bilan tanishganda yuqoridagi e'tirofimiz haqligiga yana bir bor amin bo'ldik.

Kursning maqsad va vazifalari tadrjiiy tamoyil asosida, aniq rejada o'z aksini topgan. Tinglovchi – pedagoglarning kurs yakunida egallashi lozim ko'nikma, malaka hamda kompetatsiyalari orasida jahondagi yetakchi adabiy tizim va konsepsiyalardan xabardor bo'lish, adabiyot va folklor munosabatlarining nazariy-metodologik muammolarini bilish kabilarning o'rin olgani ushbu kursning ilmiy-nazariy va amaliy salohiyati ancha shakllangani va ma'lum tajribaga egaligini ko'rsatmoqda. 1-modulning "Kredit modul tizimi va o'quv jarayonini tashkil etish" deb nomlangan 1.1-qismida kredit tizimi haqidagi muhim tushuncha va tamoyillar, ayniqsa onlayn darslarni tashkil etish va o'tqazishda pedagog e'tibor qaratishi muhim bo'lgan jihatlar aks etgan.

"Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish" bo'limida esa pedagogning ilmiy, pedagogik salohiyatini jahon standartlariga chiqarish yo'lidagi zarur tavsiya, ko'rsatmalar belgilab berilgan.

2-modul "Pedagogning axborot va kommunikativ komponentligini rivojlantirish"ga qaratilgan bo'lib, bu, ta'bir joiz bo'lsa, 1-modulning mantiqiy davomi va yakunlovchi bosqichidir. Ushbu modulda tinglovchi-pedagog o'zlashtirishi ko'zda tutilgan multimediali interaktiv o'quv-uslubiy qo'llanmalarni va elektron ta'lim resurslarini tayyorlash, ulardan ta'lim jarayonida samaraliy foydalanish, QR – kod va undan foydalanish, shuningdek, sohaga tegishli ingliz tilidagi maqolalarni o'qib, tushunish ko'nikmasi kabilarning qamrab olingani mutaxassis kadrlarning o'z yo'nalishlari bo'yicha yanada tajribali bo'lishlariga qaratilgan. "Mutaxassislik fanlari" deb nomlangan 3-modul 6 bo'limdan tashkil topgan bo'lib, ushbu modulda folklor, mumtoz va zamonaviy adabiyotning samarali o'qitilishiga yo'naltirilgan ilmiy-nazariy va pedagogik yo'llanmalar ifoda etilgan. "Adabiyotshunoslik metodlari va tamoyillari", "Folklor va yozma adabiy aloqalar", "O'zbek jadid adabiyoti dunyo adabiyotshunosligi kontekstida" bo'limlaridagi talab va ko'nikmalarni o'zlashtirgan pedagog-tinglovchi ta'lim jarayonida jiddiy yutuq va natijalarga erishmog'i shubhasizdir.

O'quv kursi so'ngida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar, shuningdek, mustaqil malaka oshirishni tashkil etish bo'yicha muhim ko'rsatma va tavsiyalar o'rin olgan. O'quv dasturini tuzishda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatida o'zbek olimlari qatori dunyodagi taniqli soha mutaxassislarning asarlari, shuningdek, sohaga oid 8 internet saytlaridan foydalanilgani ham mazkur dasturning mukammalligini ta'minlovchi omillardandir. Xulosa qilib aytganda "O'zbek tili filologiyasi: o'zbek adabiyotshunosligi" o'quv dasturini ta'lim jarayoniga tatbiq etish mumkin.

Emek Ushenmez,

Filologiya fanlari doktori, Istanbul universiteti professori